

Mål & Mæle · 3

7. årgang 1980

Start i et topjob

*I starten var ordet – sådan begynder Johannes' Evangelium ikke – heller ikke i den nyeste oversættelse. Margrethe har endnu ikke job som dronning, men ord som *job*, *top*, *drop* er ved at fortrænge andre gode ord, de er sprogets gøgeunger . . .* side 6

Sprogpsykologi

I serien om sprogvidenskabens discipliner er turen kommet til sprogpsykologi. Læs om sprogpsykologer som teoretikere, som teknikere der opfatter sproget som målsøgende missiler, og som guerilla-partisaner i et øde og stort set ukendt område s. 10

Dansk i engelsk

2. del om dansk i engelsk handler om nordiske låneord i rigssprog og dialekt. An Englishman cannot *thrive*, be *ill*, or *die* without Scandinavian words; *they are* to the language what *bread* and *eggs are* to the daily fare. De kursiverede ord er nordiske side 18

Fan'me

Der er ikke langt fra Gud til Fanden i hvert fald ikke i sproget side 28

Sprogligheder	2
Sprogets gøgeunger .	6
Sprogpsykologi	10
Min' forelders as lig oot i' th' Kirkgarth .	18
Det er fan'me noget lort	28

Taget i sin helhed er sproget mangeartet og uensartet. Det spænder over forskellige gebeter, idet det er både et fysisk fysiologisk og psykisk fænomen, og det tilhører både det individuelle og det sociale område.

Ferdinand de Saussure

SPROGLIGHeder

? En ting i dansk optager mig meget for tiden. Reglerne for *hver sin* og *hver deres*. Jeg synes efterhånden at folk går over til at bruge det sidste i sammenhænge hvor jeg ville bruge det første. »De fik hver sin bog at kigge i«, »Vi fik hver sin bog at kigge i« etc. Det må jo hedde »hver fik sin« – og således også »De fik hver sin«. Er det afsmitning fra *de fik deres bøger* som bliver til *hver deres*?

Torben Kisbye
Århus

! Kære Torben Kisbye:

Ja, der er to måder at udtrykke sig på. (1) Man kan gennemføre *hver sin/sit/sine*; *de hentede hver sin stol*, *hun gav os hver sit sted at sove*, *I ser sagen ud fra hver sit synspunkt*. (2) Man kan have overensstemmelse *vi-vores*, *I-jeres*, *de-deres*; *de hentede hver deres stol*, *hun gav os hver vores sted at sove*, *I ser sagen ud fra hver jeres synspunkt*.

Nogle gør det ene, nogle gør det andet, men da det ikke er sådan at de højere sociale lag foretrækker én løsning og de lavere en anden, er dette ikke blevet til et sprogrigtigheds-spørgsmål: ingen synes at have en følelse af at en af løsningerne er vulgær, sjusket eller særlig kompromitterende i pænt selskab; det drejer sig for en gangs skyld om en gemytlig og demokratisk forvirring.

Man kan sige så meget at løsning (1) ser ud til at være det oprindelige, mens (2) er noget

nyere. Men det er nærmest håbløst at analysere denne konstruktion og på den måde finde ud af hvilken af de to løsninger der er bedst i overensstemmelse med grammatikken i øvrigt – mest logisk, som man desværre tit siger.

Jeg synes egentlig ikke at man uden videre kan sige at når det hedder *hver fik sin plads*, så må det også hedde *de fik hver sin plads*. Man kunne i al fald endnu lettere spekulere sig til det modsatte resultat: *hver ligger alle, begge og hver og en; de fik alle deres (ikke sin) plads, man fratog os begge vores (ikke sit) pas, I bør hver og en bede om jeres (ikke sine) feriepenge*. Ud fra disse ret nærliggende paralleller kunne man hævde at *hver vores/jeres/deres* er det mest konsekvente.

Men *hver og alle, begge og hver og en* ligner ikke hinanden i alle henseender. Fx kan vi ikke have *alle, begge* osv. hvor der står *hver* i følgende eksempel: *de besluttede sig til hver deres dessert*.

Ligegyldigt hvad vi gør kan vi altså ikke finde krystalklare paralleller, og da der som sagt ikke er noget socialt skel mellem løsning (1) og (2), står det os efter min mening frit for at fastslå at begge dele er korrekt. (1) og (2) er rigtige på hver sin/deres måde.

EH

Til Mål & Mæles redaktion.

Allerførst vil jeg have lov at udtrykke min glæde over at have opdaget Mål & Mæles eksistens. Det er både fornøjelig og inspirerende læsning.

Det er især to læserbreve i nr. 3, 1979 der lokker mig til skrivemaskinen: Ove Dybkærs og Elisabeth Salvatis, og Ole Tøgebys svar derpå. Men også Gásdáv Kresdjansens digt har lidt med sagen at gøre.

Af OT's svar til ES forstår jeg – hvilket i øvrigt har meget at gøre med den sprogets dialektik som Lars Henriksen taler om i samme nummer af M & M – at det er redaktionens hensigt at bryde ned og at bygge op. At nedbryde vores kræsenhed og opbygge vores appetit på sproget. Netop derfor undrer det mig at OT skriver, at M & M ikke skal værne om sproget, »Sproget er nemlig kun værktøj...«. Jamen sproget er jo netop værktøjet. For at blive lidt i gastronomien: det kan selvfølgelig ikke være et mål i sig selv at rense geværløbet og pudse sølvstøjet, hvis man alligevel ikke nænner at skyde dyret. Men for den der sætter pris på en herlig dyreryg er det afgjort dyder.

Jeg hører nok selv til dem der ynder at »pudse arvesølvet« for pudsningens egen skyld, men jeg erkender det som en fejl. Hovedsagen må jo være at vi forstår hinanden. Hvilket vi imidlertid ofte ikke gør. Og her kommer M & M ind i billedet som et tidsskrift der kan hjælpe os til at lytte, undres og tænke, og derfor – så langt er vi enige – er det væsentligt at bladet henvender sig til sprogkonsumerterne og ikke til feinschmeckerne. Men: jeg skulle tage meget fejl om ikke størstedelen af måløgsmæleabonnerterne er sølvstøjspudserne. I hvert fald tror jeg at masser af mennesker

»bare« vil have at vide hvad der er rigtigt og hvad der er forkert, og at man svigter disse menesker, hvis man giver dem det indtryk at sproget går sine egne veje, mens vi ser magtesløst til. Jeg ville med andre ord være glad hvis De ville give mig ret i at vi alligevel skal værne om sproget, og at man, ganske særligt hvis man er redaktør af Mål & Mæle, har en forpligtelse til ikke at støde nogens ømme sprogfornemmelse. Også jeg hindres i læsningen, når jeg fx snubler over en både ... eller-konstruktion, som i slutningen af OT's svar til ES.

Og vi er sikkert mange der lader sig distrahere af mindre end det. Naturligvis er det sygeligt (lægerne har sikkert et navn for det) at hænge sig i sproglige bøffer og trykfejl, men jeg tror alligevel man skal tage os alvorligt. Mange er de avisartikler som jeg har opgivet, fordi støjen overdøvede budskabet, og snart er jeg vel dér hvor jeg må foretrække Se og Hør for Kristeligt Dagblad, ene og alene for typografiens skyld. Men herudover gives der tilfælde hvor trykfejl er absolut utilgivelige, så som præmieobligationernes trækningslister, Politikens rubrikker At Tænke Sig og Oh Danmark, og berigtigelser: »... kongeskibet lagde til, og kranprinsen steg i land«, og dagen efter: »I går's-dagens artikel kom der ved en beklagelig fejltagelse til at stå, at kranprinsen steg i land; der skulle naturligvis stå kronprinsen«. Og jeg mener at det må være et ufravigeligt princip for et tidsskrift der netop beskæftiger sig med sproget og ikke bare bruger det som værktøj, at der bliver læst ordentlig korrektur på det. Det gør der stadig ikke. Jeg tænker her ikke blot på bagsidedigtet (hvor der eksempelvis står 'småt' og

'gamel', det må rettelig hedde 'smårt' og 'garmel'), men også på fx 'Dauernbetrieb' for 'Dauerbetrieb', 'efter følgende' for 'efterfølgende', 'h.h.v.' for 'henholdsvis' (det kan da kun forkortes 'hhv.', ikke? – jeg ejer ikke omtalte Retskrivningsordbog). Jeg tænker også på et par typografiske uskønheder, men især må jeg som et afskrækkende eksempel fremhæve statistikken over u-ord hos »W. Sørensen«, bedre kendt som Villy Sørensen. Ved utallige gennemtællinger er jeg hver gang nået til 36 negativt ladede mod de påståede 38. Og skulle der end være 38 når jeg kun op på i alt 44 ord med u-, ikke 45 som der skulle være. Hvis statistik overhovedet skal have nogen mening må tallene i det mindste være rigtige. Kan man nu være sikker på at der er 496 u-ord i Nudansk Ordbog? Den interesserede må nok hellere selv tælle efter.

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

**ARENA, Forfatternes forlag,
Hald Hovedgaard
8800 Viborg
og mærk det
SPROGLIGHEDER**

Det er den selv samme usikkerhed over for en pålidelig korrekturlæsning, formoder jeg, der får Ove Dybkær til at anføre 'penalhus' som en trykfejl, skønt det ganske korrekt er stavet forkert. Jeg har haft denne følelse, fx da jeg i svaret til ES læste 'hverken ikke', hvor jeg skulle forvente 'ikke hverken'. Er det nu bare en trykfejl igen, eller er der noget jeg ikke har forstået?

Hvis jeg har udtrykt mig godt nok, har De forstået at jeg ikke er ude efter at knægte den frie sprogbehandling, som kan være meget velgørende forudsat den har mening og konsekvens. Det er ikke kun min spøg når jeg retter stavefejl i »Revlusjon«.

Stilfornemmelse er også et centralt begreb. Det er håbløst at ville forvare 'således' og 'hvilke' over for 'sådan her' og 'hvad for' eller omvendt, hvis man ikke bruger teksten som udgangspunkt. Og der er for mig et klart stilistisk forsvar for vendingen 'hvad for rammer', som ES kritiserer, fordi den indgår som et forfriskende element i sammenhængen: »... en model som viser hvilke konstruktionsprincipper ... og hvad for rammer ...«.

Hvad jeg derimod ønsker mig er at man kan føle sig tryk ved materialet. »Man skal vise tolerance mod anderledes talende så længe meningen forstås« skriver OT. Ja, den er jeg med på, men de må sørne tale så højt at jeg kan høre dem. Og hvis den der taler til mig er en sproglærer på Linguaphone-plade forventer jeg at pladen er skratfri, og jeg vil uden videre gå ud fra at der ikke forekommer fortalelser, eller udtryk der på det fremmede sprog kan opfattes som mindre heldige. Anderledes talende kan godt have »ret« i deres talen anderledes,

fransk er ikke i sig selv forkert. Men det må være vores allesammens pligt at tale og skrive så rent som muligt, hvilket ikke vil sige sterilt, på det sprog vi taler. Fejlen ligger ikke altid hos den der lytter; men af dem der vil lære os sproget må vi forvente en høj grad af fejlfrihed. Hvad enten De ønsker det eller ej vil M & M's artikler blive taget som model for hvordan der bør skrives.

Det er altså to ting jeg forsøger at udtrykke på én gang: dels tror jeg at det er sikrere at sigte lidt for højt end at risikere at komme til at tale nedad, hvis det er vanskeligt at tale lige ud til et anonymt læserpublikum; dels finder jeg det absolut umagen værd også at læse den sidste korrektur fra trykkeren. Sæt eventuelt andre til det, folk der som Ove Dybkær og jeg føler en vis sado-masochistisk fryd ved at finde fejl. Det er et stort arbejde at være tidskriftsredaktør, ofr dog det sidste par timer på finishen.

De vil have bemærket at dette ikke er et brev til spørgebrevkassen. Men jeg vil til slut godt have lov at lufte en lille sproglig uenighed med Ole Tøgeby, som nævner 'bakke tilbage' som eksempel på en pleonasme. 'At bakke' betyder at køre modsat synsretningen ('at bakke baglæns' er en pleonasme), 'tilbage' betyder i retning af udgangspunktet. Hvis en bilist netop er kørt ud fra fortovskanten da han kommer i tanker om han skal have madpakken med, vil han ikke gøre klogt i bare at bakke, da bilen så ville være til gene for den øvrige færdsel, han må bakke tilbage til udgangspunktet. 'Bilen bakkede baglæns tilbage igen' nævnes tit som et særligt grelt pleonastisk eksempel, men 'bakke tilbage igen' må efter min opfattelse være udmær-

ket dansk, hvor 'igen' understreger det omsonste i situationen: nu står bilen igen hvor den stod.

Med venlig hilsen
Per Olesen
København S.

PS: Hva' me' en artikel om pleonasmer? Titlen kunne passende være »Overflødige pleonasmer«.

Kære Per Olesen.

Selv om brevet ikke var til »Sprogligheder«, vil vi gerne offentliggøre korrespondancen. Den er efter vores mening ikke uinteressant.

De der hører, de har ører. For folk som ser og hører sprogfejl, kan sjusk og korrekturfejl være så støjende at ørene blaffer og opmærksomheden afledes fuldstændig fra det teksten drejer sig om. Skønt de fleste folk ikke hører fejl, skal det nok passe at hovedparten af Mål & Mæles læsere har øre for den slags. Og det er desværre sjældent, der kommer en plade fra selskabet Mål & Mæle uden en støjende ridse eller to. Så der blafres nok en del med ørene.

Indrømmet.

Fx er både ... eller og W. Sørensen støjende ridser. En korrekturlæser burde have set det.

Man kan ikke skjule sit glashus ved at lade være at kaste med sten. Selvom vi har tolerance som sprogpolitisk programpunkt, kan vi på Mål & Mæle ikke undgå selv at blive taget som model for hvordan der bør skrives. Og i den situation er trykfejl absolut utilgivelige. Man må kunne føle sig sikker ved vores materiale.

Indrømmet.

Fx burde hverken ikke, 36, 38, 45 eller hvor mange negativt ladede ord der nu var hos samme Sørensen have været fundet af en korrekturlæser.

Problemet er bare at de redaktionelle glashusbeboere ikke har særligt store ører for fejl. Især jeg selv er villig til at læse hen over en hvilken som helst fejl for at fange meningen med det skrevne, så det kræver et særligt høreapparat når jeg læser korrektur.

Problemet løses ved at vi får en god korrekturlæser. Fra og med dette nummer er der kommet en ekstra korrekturlæser på – så det skulle hjælpe.

Så langt, så enige. Der er dog et enkelt *men*. Noget af det skrat der er på pladen er ikke lavet ved forsendelsen. Det er en del af musikken. Når Gustav Christiansen har skrevet *småt* og *gamel*, skal redaktionen acceptere at det var det han mente og ikke gå og rette i det. Det er nemlig en betingelse for at man kan føle sig tryk ved vores materiale at vi citerer korrekt – og det vil sige uden at ændre noget. Når ES i læserbrevet i Mål & Mæle 6. årgang nr. 3 skriver *Dauernbetrieb*, så er det en fejl; det hedder på tysk *Dauerbetrieb*, og sådan stod der også i den artikel fra Mål & Mæle 6. årgang nr. 2 hun citerer ordet fra. Hun citerer altså galt. Når redaktionen så trykker læserbrevet fra ES, skal vi trykke det uden ændringer – og det var hvad vi gjorde. Det sætter vel også indholdet af brevet i relief. (Det har dog ikke forhindret os i at skrive det rigtige i svaret: *Dauerbetrieb*. Når vi ikke gjorde opmærksom på fejlen i brevet, var det for ikke at kaste med sten.) Sådan gør vi altså med læserbreve og andet indsendt materiale, vi ændrer ikke i det – og

sådan vil vi også gøre i fremtiden.

(Når vi selv opfordrer folk til at skrive en artikel til Mål & Mæle instruerer vi dem dog om at bruge Retskrivningsordbogen, og truer med at rette deres stavning ind efter den hvis de ikke udtrykkeligt ønsker noget andet. Men det gælder altså kun når vi opfordrer folk til at skrive.)

Den med de overflødige pleonasmer er en god ide, vi skal tænke på den; og iagttagelsen om bakke tilbage kan jeg kun fryde mig over.

OT.

? Kære Erik Hansen!

Hvad er det egentlig Fregne Levy mener er galt i den første version? Eller kan jeg ikke læse mere?

Venligst

Niels Peter Møller

! Kære Niels Peter Møller!

Det drejer sig om sætningen »... og det ufærdige dansk er nærmest blevet en dyd at kunne mestre«, som Politikens sprogredaktør diskuterer den 25. maj i år. Han mener at der absolut bør stå et *det* mellem er og *nærmest*.

Vi skal have fat i sætninger med navnemåde som grundled: *at cykle er sundt*. Har man denne konstruktion kan man altid lave en anden med samme betydning ved at sætte et *det* på navnemådens plads og så flytte navnemåden om bag: *det er sundt at cykle*. Den samme mulighed har man når navnemåden har et genstandsled: *at læse Information er svært* – *det er svært at læse Information*. Men

her er der en ekstra mulighed, for i de fleste tilfælde kan man tage genstandsleddet og gøre det til grundled: *Information er svært at læse*.

Dette treleddede mønster har vi næsten altid når sætningen er bygget op over *være/blive* plus et tillægsord: *at studere flagermus er sjovt* – *det er sjovt at studere flagermus* – *flagermus er sjove at studere*; *at holde rideheste bliver endnu dyrere* – *det bliver endnu dyrere at holde rideheste* – *rideheste bliver endnu dyrere at holde*.

Men hvis sætningen ikke er bygget op over *være/blive* plus tillægsord, kan der blive vanskeligheder med det sidste led i det tredelte mønster: *at træffe ham her irriterer mig* – *det irriterer mig at træffe ham her*; det gik jo godt, men hvad med *han irriterer mig at træffe her*? Den vil de fleste nok afvise. Og tilsvarende med *dit brev glædede mig at læse*, B&W giver pote at investere i, denne bog er en stor fordel at have læst, Jensen er en fornøjelse at rejse med, bjælken er et problem at få anbragt rigtigt.

Af denne type er sætningen fra Politiken: *at beherske det ufærdige dansk er en dyd* – *det er en dyd at beherske det ufærdige dansk/det ufærdige dansk er det en dyd at beherske*, men for de fleste kniber det med at acceptere sidste led som rimeligt sprog: *det ufærdige dansk er en dyd at beherske*.

Læg mærke til at jeg med denne udredning ikke har forklaret noget som helst. Jeg har blot vist at sætningen i Politiken klart hører til en konstruktionstype som er alment uaccepteret – i hvert fald af folk i Fregne Levys og min alder.

Men det drejer sig måske om en generationsforskel?

EH

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Togeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen
Ekspedition:

Arena, Forfatternes Forlag.

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

Telf. (06) 63 80 60.

Giro 6253857

Tryk:

Nørhaven Bogtrykkeri a/s,

Viborg

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 50,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til forlaget Arena. Alle henvendelser om adresseforandring, fejl ved bladets levering osv. bedes derimod rettet til postvæsenet.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Sprogets gøgeunger

Og om at starte, om job, top og drop

Bibelen starter med Første Mosebog, skriver en anmelder. Grebet af bange anelser slår man op i den nyeste oversættelse af Johannes' Evangelium. Men man beroliges. Det begynder ikke sådan: *I starten var Ordet*. Hos en kronikør hedder det: *Kristus startede fra tempelpladsen ved Via Dolorosa*. Man tager sig i det formastelige spørgsmål: Hvilken tid noterede han sig for? Lige så sportsligt udtrykker en oversætter sig: *Marlborough startede fra Nederlandene i 1704*. Men her var det jo ikke en panserkolonne, der gik i gang på et givet signal. Det blev så rettet til: *Marlborough brød op*. I stedet for den flade konstateren af et opbrud har man nu et billede med rum til alle sider. Og således opmuntret kan fantasien beskæftige sig med det brogede liv, der udfoldede sig, når en af datidens hære drog i felten.

I fjernsynets Odysseus-serie siger den lysblåejede Pallas i en venindes skikkelse til Nausikaa: »Vi har lang vej at gå, så vi må starte ved daggry.« I den rosenfingrede dagning synes man at høre knallerternes høje fjertelyde flænse antikkens rene luft. I en ny Macbeth-oversættelse hedder det:

»Vor than af Cawdor started' grusom krig.« Det er Shakespeare i læderjakke og med styrthjelm, selv om guddomsordet her har fået en form, der leder tanken hen på folkevisen. Når udbruddet af en krig betegnes med samme ord som starten på et cykelløb, hvilken sportsgren skal man så henhøre krigen til? Shakespeare siger ganske enkelt: *began*. Nu moderniseres også Dickens. Det er som at gnide gamle kobbertage blanke.

I en historisk roman meldte en af deltagerne i det mislykkede Kronborg-kup under Svenskekrigene til dronningen: »Det hele gik galt fra starten.« Hvis han virkelig havde sagt det, måtte dronningen tro, at det nu for alvor rablede for den stakkels mand. Man enedes om at skrive: »Det hele gik galt fra første færd.« En rejsebogsforfatter har oplevet en start i Nepal. Og så er det et ligefølge af bjergbønder der stiltfærdigt sætter sig i gang op ad en fjeldsti efter bærerne med kisten. En forretningsmand siger til avisen: »Min oldefar startede et lille bogtrykkeri.« Hvis den gamle herre havde kunnet høre det, ville han nok have lagt hånden bag øret og forskrækket sagt:

»Hvad har jeg dog gjort?« En billedtekst lyder: *Vestskovens spæde start*. Men træers stille, tålmodige vækst har intet med en pludselig igangsætning at gøre. *He started* betyder betegnende nok også: 'Det gav et sæt i ham'. I en overskrift hedder det: *Han startede som fårehyrde*. Man ser for sig en barfodet knægt i en ru og ulden tilværelse rende rundt og holde sammen på en flok enfoldige dyr. Hans ur er solen, og han er ikke styrtet ud i den barske tilværelse over en startlinie.

Man er i godt selskab med Karl Bjarnhof. Han er rasende. I en radioanmeldelse citerer han denne replik: »Vi er kommet til at starte forkert på anden del.« Bjarnhof fnyser: Man starter en bil eller et væddeløb, ikke anden del af Eugen Onegin. Mal-

lorcafarere ville være stolte af at møde program-medarbejderen som chefstewardesse, men til at være Danmarks Radios ansigt egner hun sig ikke. Det er sagt før, men sproglige eller æstetiske synspunkter eller bare stil har ingen vægt. Der savnes simpelt hen gehør for den slags. Så vidt Bjarnhof.

Og man starter, enten man skal til Australien eller ned i ismejeriet efter en halv sød. I Vendsyssel er man dog større i slaget. Der rejser man, blot man skal et smut over til naboen.

Borte er dommerens embede, præstens kald, lægens gerning, håndværkerens arbejde, tjenestemandens stilling, borte er hverv, opgave, tjeneste, beskæftigelse og mange andre ord. Det er nu alt sammen et *job*. Et ord, der lyder af løst arbejde, tilfældigt sjov, og som ikke yder det smukke begreb arbejde respekt. Man ser for sig en hærs-kare af duskammerater i nærdemokratiske skjorteærmer og med ansigter, der ikke er til at skelne fra hinanden. Et ugeblad kikker en dame venligt opmuntrende over skulderen og skriver så: *Margrethes job som dronning*. Hvorfor skriver man for resten *Margrethe* og *Henrik*, som om det var et par i underholdningsbranchen. Der var aldrig nogen, der fandt på at skrive *Frederik* og *Ingrid*. Vi kommer nok til som i ældre bibler at bogstavere vor gamle hårdtprøvede ven som Hiob, for at han ikke rent skal blive bort i mængden.

Og tænk at gå rundt i Danmark og sige *djop*!

Ordet *top* er jo nok gammelnordisk, men det har været en tur vestpå og genindføres nu i uhyre mængde. Så en chef er ikke længere en rigtig chef, hvis han ikke er en *topchef*. Et par politikere kan ikke træde sammen, uden at det er et *topmøde*. Før ordet kom på mode, måtte de tre store i Jalta og Potsdam nøjes med at holde møde, og selv Hitler gjorde ikke krav på at være

topfører. Når verdens ledende statsmænd samles til rådslagning, kan den tænksomme læser nok forstå, at dette her er vigtigt, men spalte op og spalte ned gentages toppen indtil ulidelighed. Man kan ligefrem længes efter at se de gamle udtryk: *et storpolitisk møde* eller *et møde på højeste plan*. Fjernsynet har ved lejlighed været inde på det samme i overdådig grad: *to storpolitiske topmøder*.

Her må det dreje sig om ord-inflation, et behov for forstærkning. Det er nok det samme, der får nogle til at bande ganske forskrækkeligt og fører til anvendelse af et latrinært ord, besynderlig nok ikke mindst når det drejer sig om at understrege noget smukt og godt. Og gennem T.V. vader dette og andre ulækre sager frejdigt ind i folks pæne stuer og vækker pinlig forlegenhed som uopdragne gæster. Man synes ikke at have gjort sig klart, at den virksomste pornografi benytter sig af en abbedisses ordvalg.

Ord som *opgive*, *skrinlægge*, *henlægge*, *afskrive*, *afskedige*, *afstå fra*, *lade falde* osv. dækkes nu af ordet *droppe* (eller endogså *skippe*). Og et ord med en mere ilde-lydende klang i dansk indfatning skal man lede længe efter. Når man ser det anvendt i en overskrift i en seriøs avis, virker det som en vagabond på en rød løber. Men dette og andre bekvemmelighedsord sparer den skrivende for at tænke så længe, og så er smag og behag jo forskellig. Privat synes man f.eks., at modeordet *involvere* minder om indvolde og boblende svovl. Og man undrer sig over, at det har fortrængt et andet fremmedord, *implicere*, der til modsætning bringer tanken hen på lyst fuglekvidder. Man har set et topjob. En skønne dag møder man vel et droppet topjob. Så er sprogforbistringen total.

Job, top og drop – vore urfædre har vel meddelt sig til hverandre med enstavelses gryntelyde.

Jamen, de er så pladsbesparende, de små ord, kan man indvende. Men så kunne man hugge hovederne af inflationsord som *fremprovokere* og *borteliminere* og skære halerne af tunge bæster som *målsætning* af en *størrelsesorden* på *årsbasis*. Det ville årligt spare megen plads.

Når man råt oversætter hele vendinger, som ikke er vokset op i dansk sprogjord, kan det blive til gudsforgåene vrøvl som: *Det er op til dig at tage højde for*. Det betyder: 'Det er din sag at skønne om', eller simpelt hen: 'Det må du selv finde ud af'. En overskrift: *Grønlands problemer op til grønlænderne*. Vil det sige, at man skal sende grønlænderne problemer på halsen? En anden overskrift: *Der tages i fredningen højde for etablering af flere attraktive sandbadestrande*.

Andre pluk fra aviserne: *Ledige rooms i modemarktet. Lejemålet er limiteret til tre år. Pladeproducenten har designet dette cover. Med en kreativ og positiv indstilling fra de potentielle implicerede skulle opgaven være til at klare. Nye biler strippes for sikkerhed. Goodlooking husven søges*.

Hvorfor er man så begejstret for ordet *entusiastisk*? Bliver man mere ærgerrig af at blive kaldt *ambitiøs*? Og hvad tiltrækkende er der ved ordet *attraktiv*? Det var ikke med det klaprende ord, vi i sin tid beskrev de unge piger. Man vil også afstå fra at deltage i et *panel*, da man trods alt holder sig for god til at blive betragtet som et stykke træ, være sig fyr, teak eller mahogni.

Hvad er lykken ved at skrive *team work* for holdarbejde, *full time* for fuldtid og *minded* (majndit!) for sindet? Det er vel dog kun få, der går så vidt som den lærde forfatter, der skrev: *Han var så malkontent, at han laborerede med tanken om at suicidere*.

Aviser vil være til megen nytte i danskundervisningen som afskrækkende ek-

sempler. Øvelserne skulle bestå i at finde danske ord, der kan erstatte de fremmede. Det ville være lige så underholdende som at løse krydsord.

Piet Hein siger: Det danske sprog er verdens udtryksfuldeste. Og Karl Bjarnhof: Vort sprog kan udtrykke alt fra den fineste stemning til den højeste patos. Men han tilføjer: Sproget er blevet ordfattigt. Og hermed sigtes vel til, at jævne, gangbare danske ord visner hen af mangel på brug, bliver arbejdsløse som folk, hvis arbejdsplads konkurreres ud af billige importvarer. Man kan sige, at sproget har fået Rakitis, engelsk syge, en mangelsygdom.

Det lumske ved disse fremmede modeord er, at de er så alt for nemme, så let forståelige, at de ikke fornemmes som fremmede. De sniger sig ind ad bagdøren også hos folk, der står ved fordøren og skælder ud over de mange fremmedord i aviserne.

Men de skrivende, folkets dansklærere? Hvor er deres sans for tid og sted og stil og smag? Man udtrykker sig ved stereotyper, og skabeloner bruges til fremstilling af standardelementer, hvad enten der billedlig talt skal opføres et parcelhus eller et monumentalt byggeri.

Her er også brugt en del fremmedord. For dette er ikke et forslag til sprogrensning i dens yderste konsekvens. Den sprogmand, der siger, at sproget beriges ved indførselen af fremmedord, har også ret. Vi må nødvendigvis stadig optage internationalt brugte ord, især på videnskabelige og tekniske områder. Og der findes

ord, vi ikke kan gøre efter. Hvordan f.eks. ved et enkelt dansk ord gengive det flertydige engelske ord *service*?

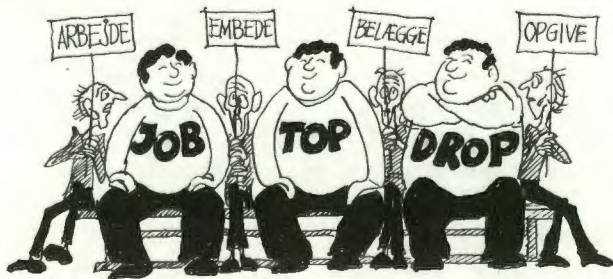
Men man skal ikke føle mindreværd på det danske sprogs vegne. Det har stor evne til at danne ord og forny og udvikle sig på sit eget grundlag. En ny fagordbog bruger seks engelske ord til at forklare begrebet afspadsering, og til en hegnsynsmand medgår der tolv.

Nu er det jo gået af mode at gå i demonstration til den amerikanske ambassade. Men hvis en sådan kunne tænkes og man selv som deltager, ville man trænge sig langt frem i toget med sin plakat. På dens forside ville der naturligvis stå ukvemsord mod U.S.A., men på bagsiden skulle der stå: Amerikanismer, gå hjem! Kammerater, tal dansk!

Vinden har vendt sig, og ukrudtet blæser nu ind fra vest. Som skvalderkål breder det sig og kvæler blomsterne i det danske sprogs have. Det er på tide, at vi igen hører en højebåren jomfru, en ædel kongebrud le hjerteligt. Lad så den, som evner det, gribe med hånden i vort sprogs fuldtonende instruments strenge og få det til at klinge, så den høje frue smiler glad derved.

Holbergs Hans Frandsen havde været nogle måneder i Paris og evnede nu ikke mere at tale sit modersmål. Men her må man snarere tænke på en Hamsunsk August, der kom hjem fra Junaiten og »ringlet med en dyr klokkekjede«.

Thomas B. Holmen, f. 1905
korrektor.

Mål & Mæle har bedt en række sprogforskere fortælle om sprogvidenskabens discipliner: sociolingvistik, semiologi, pragmatik og hvad det hedder alt sammen. I andre numre behandles andre discipliner, men i dette nummer har vi bedt en sprogpsykolog svare på følgende

spørgsmål: Hvad laver man inden for sprogpsykologien? Hvordan gør man? Hvor foregår forskningen? Hvornår begyndte man at interessere sig for det? Hvorfor er det fornuftigt at dyrke denne forskning? Her er svaret:

Sprogpsykologi

Sprogpsykologi har sit specielle arbejdsfelt: den menneskelige tale, og den har sin specielle synsvinkel: afsenderens og modtagerens.

Det er mit udgangspunkt – ikke for en definition af sprogpsykologiens opgaver og problemstillinger, men for en beskrivelse af dem i deres historiske sammenhæng.

Sprogpsykologiens – som alle andre discipliner – teorier, metoder og resultater er bearbejdnings af nogle problemer. Problemer opstår ikke ud af den blå luft. De stilles ud fra bestemte historiske betingelser, ændrer sig – så nogenlunde i takt med de historiske betingelser – og besvares – så nogenlunde i takt med de historiske betingelser.

Jeg vil derfor starte med sprogpsykologiens, hovedsageligt den moderne sprogpsykologis, udvikling, så udpege de vigtigste emneområder inden for sprogpsykologien, og så sige noget om hvad sprogpsykologisk forskning bruges til.

En model

Hedder det sprogpsykologi eller psykolinguistik? Selve navnet kan bruges til at skelne mellem tre faser i udviklingen. Op til 40'erne fandtes kun ordet *sprogpsykologi*. Fra 40'erne begyndte man at tale om *psykolinguistik*. Og i dag siger vi *psykolinguistik* eller *sprogpsykologi*.

Noget er der jo om det, men alligevel er det også noget af en tilsnigelse at kalde det for faser. Man kan også kalde det for forskningstraditioner. »Sprogpsykologi« er da den kontinentale (europæiske og russiske) tradition som har sit højdepunkt i 30'erne med navne som østrigeren Bühler, svejtseren Piaget og russeren Vygotsky, og som bliver afbrudt af anden verdenskrig. »Psykolinguistik« er den amerikanske tradition som topper i 50'erne og 60'erne med navne som Carroll, Osgood og G. A. Miller. Den fører traditioner i amerikansk psykologi, linguistik og informationsteori videre som ikke blev afbrudt, men tværtimod brugt og styrket kraftigt under anden verdenskrig. Og psykolinguistik eller sprogpsykologi er igen en europæisk og sovjetrussisk tradition med navne som nordmanden Rommetveit, rumæneren Slama-Cazacu og russeren A. A. Leont'ev. Den får en enorm inspiration fra amerikansk psykolinguistik som i 60'erne bliver eksporteret til Europa og Sovjetunionen. Men den er samtidig kritisk over for den og knytter bevidst an til 30'ernes sprogpsykologiske tradition.

Sprogpsykologien beskæftiger sig først og fremmest med sproglig udvikling og sprogfunktioner, psykolinguistikken beskæftiger sig først og fremmest med ind- og afkodning, dvs. produktion og forståelse af sproglige meddelelser, og sprogpsy-

kologi eller psykolinguistik beskæftiger sig først og fremmest med sprog som handling i en situation.

Sprogpsykologi eller teoretikerne

Bühler, Piaget og Vygotsky – som vist ikke selv kaldte sig sprogpsykologer – er begyndelsen til den moderne sprogpsykologi. De gør op med en sprogpsykologi som havde sit højdepunkt allerede før århundredskiftet. Dengang anså også førende sprogforskere psykologi for en grundvidenskab for alle kulturvidenskaber. Og til kulturvidenskaberne regnede man bl.a. sprogvidenskab. Sprogpsykologi var således ikke en speciel gren af sprogvidenskab, men en stor del af sprogvidenskab, var simpelthen psykologi. Sprog var kun tænkningens udtryk, og det blev umiddelbart forstået af væsner med samme psykiske indretning. Sprog – det var en af hovedteserne – forudsatte indbyrdes forståelse, dvs. byggede på fælles psykiske mekanismer. Den blev fx fremsat i artiklen *Sproget og tænkningen* fra 1885 af tyskeren Wilh. Wundt, som stadig tit kaldes for sprogpsykologiens grundlægger.

Det er imidlertid ikke her – hvor klassisk borgerlig tænkning arbejder med en given harmoni mellem de individuelle sjæle – at sprogpsykologien starter for os. – 50 år senere kommer en bog af den sovjetiske psykolog Lev S. Vygotsky som hedder »Tænkning og sprog«. Den viser klart den radikale ændring i problemstillingerne som er sket siden Wundts artikel med næsten samme titel. – Hos Vygotsky findes der ikke længere en grundlæggende overensstemmelse mellem sprog og tænkning. Her bliver forholdet et problem, og dermed bliver det også til et problem hvordan tanke bliver til ord og omvendt. Her opstår og udvikler sproget sig ikke ud fra en indre drift, men her er sprogudviklingen en pædagogisk opgave. Her udtrykker spro-

get ikke bare tanker, her former sproget tænkningen. Her er sprog ikke bare sprog, men falder i en række udviklingstrin og funktioner, som hver for sig har deres strukturelle ejendommeligheder, men som indbyrdes spiller sammen.

En ny verden

Ændringen er radikal, men ikke uforståelig. Verden er også blevet en anden. Sidste tredjedel af 1800-tallet var en tid i voldsom udvikling. Nye produktionsmidler og produktionsmetoder giver et kraftigt skub til industrialiseringen, storindustrien afløser den mere håndværksmæssige produktion (manufakturen), arbejderklassen begynder at organisere sig. I de første årtier af 1900-tallet er udviklingen afsluttet: den industrielle produktionsform er fuldt udviklet, den økonomiske magt er centraliseret i trusts og karteller, arbejdskraften koncentreret i tætte bysamfund, verden opdelt i interesseområder og demokratiet udvidet også til arbejderklassen. Industrisamfundene er blevet til meget komplicerede og meget integrerede mekanismer. Harmoni kan ikke længere forudsættes. Problemet er tværtimod klart blevet at opnå en harmoni, at kunne styre og kontrollere: ikke bare maskiner, industrianlæg og økonomi, men i stigende grad også opmærksomhed, vilje og holdning. *Struktur* og *information* rykker således i centrum for den videnskabelige interesse, og som det vigtigste redskab til information, organisation og kontrol: sproget. Mennesket bliver omdefinert. Fra det 19. århundredets homo faber (ham der laver redskaber og bruger dem) til homo loquens (ham der kan tale) – animal symbolicum (dyret der bryger symboler) – a communicator of information – et åbent, selvregulerende system som omsætter information.

Og det er de sammenhænge den moderne sprogpsykologi dukker op i. Og her

skal den være med til at løse det 20. århundredes hovedproblem: organisation og kontrol i en kompliceret og integreret verden.

Sammenhæng og trin

Sprogpsykologien er strukturalistisk: man betragter ikke sprog isoleret, men som element i mere omfattende strukturer. For både Piaget og Vygotsky er sproglig udvikling således vævet ind i kognitiv udvikling: udviklingen af det at kunne opfatte, huske, identificere, skelne, osv. Og for begge er kognitiv udvikling vævet ind i større udviklingssammenhænge: for Piaget navnlig i barnets biologiske udvikling, for Vygotsky navnlig i barnets sociale udvikling. Sprog, tænkning og handling indgår således i et netværk af indbyrdes forbindelser, er elementer i en omfattende struktur. Både elementerne og strukturen skifter karakter under udviklingen. I starten – siger således fx Vygotsky – sætter barnet en klods på højkant og meddeler herefter omgivelserne hvad det har gjort. På et senere udviklingstrin, hvor også legen er blevet mere kompliceret, vil barnet kommentere hvad det foretager sig, mens det gør det. Og på et endnu senere trin vil barnet først sige hvad det vil lave, og så udføre handlingen. Samtidig med at tale og handling således skifter plads, bliver talen mere udpræget som en monolog og får en ny funktion: fra at meddele noget til at drøfte noget med sig selv. Og denne drøftelse bliver mere og mere uforståelig for andre, går over til mumlen og løsrevne stumper af sætninger og forsvinder til sidst helt. Den er vandret indad, blevet til indre sprog, og organiserer fra nu af barnets tænkning i forbindelse med mere komplicerede opgaver.

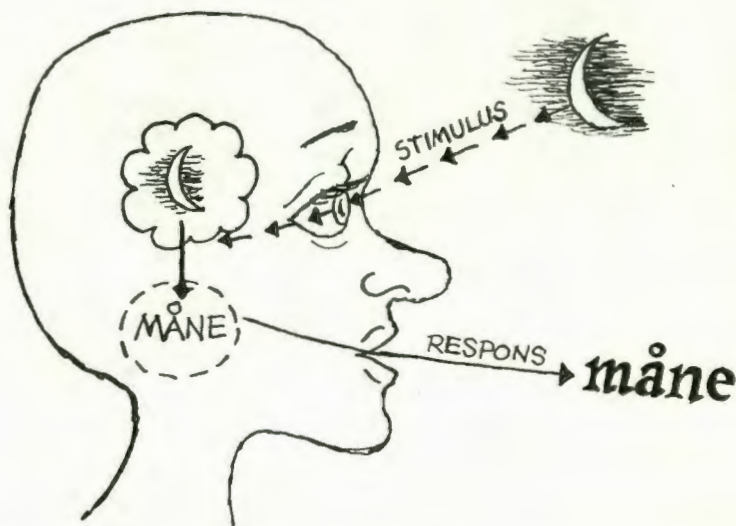
Men tale og sprog bliver hos Piaget og Vygotsky ikke bare til elementer i mere omfattende strukturer. Ethvert trin i bar-

nets taleudvikling har også sin egen struktur. Børns tale er ikke mangelfuldt voksesprog, men har sin egen struktur som er forskellig fra voksensprog. Strukturen er for sprogpsykologerne først og fremmest begrebsstrukturen og ikke den syntaktiske struktur som spiller så stor en rolle i senere amerikansk psykolinguistik.

Psykolinguistik eller teknikerne

Psykolinguistikken er noget helt andet – og dog også et svar på samme grundlæggende problemstilling om organisation og kontrol. Men et meget mere teknisk svar. Også psykolinguistikken arbejder ud fra de centrale begreber i det 20. århundredes tænkning: struktur og information. De er forarbejdet i stimulus-respons-modellen – den tidlige psykolingnistikks grundmodel. Man går ud fra at alle vores handlinger – altså også indkodning og afkodning af sproglige meddelelser – er serier af reaktioner (responser) på serier af påvirkninger (stimuli). Nu gælder det at jo hyppigere, dvs. jo mindre uventet en bestemt stimulus kommer, jo mere sandsynlig er den og jo hurtigere og sikrere vil vi reagere på den. Mange psykolinguistiske eksperimenter går ud på at vise dette. Og der er herudfra blevet udviklet metoder til at måle tekstens læsbarhed.

Sandsynlighed er således det ene grundbegreb i psykolinguistik. Det andet er *association*. Tanken er at ordet ikke er nogen direkte stimulus, men at det står stedfortrædende for direkte stimuli som ting eller hændelser. Under indlæringen har ordet været nært knyttet til tingen og kan derfor efterhånden fremkalde de samme reaktioner som tingen selv. Tingen associeres til ordet. Ordets betydning er simpelthen disse associationer. Men associationer kan påvirkes, fx ved at koble ordet med andre ord end dem det sædvanligvis bliver koblet med. Akcepterer modtageren denne kob-

ling, vil ordene smitte af på hinanden, få en lidt anden betydning, udløse lidt andre reaktioner. Det er en kendt sag i retorikken. Erhard Jacobsen siger fx i en af sine taler:

Befolkningen er aldeles ikke hverken højreorienterede eller venstreorienterede, men de er gode borgerlige socialdemokrater, konservative, venstre og radikale, og de kan lide noget med NATO, hjemmeforsvar, civilforsvar, spejderbevægelse, gudstjeneste, LO og almindelige ting, gammel dansemusik og meget, meget andet.

Behændigt kobler han her de højre- og de venstreorienterede sammen til ekstremiteter, – socialdemokrater, konservative, venstre og radikale til gode borgerlige, – og NATO, hjemmeforsvar, LO, gammel dansemusik m.m. til almindelige ting. Associationerne kommer i drift.

Det tredje grundbegreb for psykologistikken er *plan*. – Med forestillingen om planer overskrider den den snævre stimulus-respons-model, uden af den grund at blive mindre mekanisk. Mekanikken er bare blevet mere avanceret: computer-

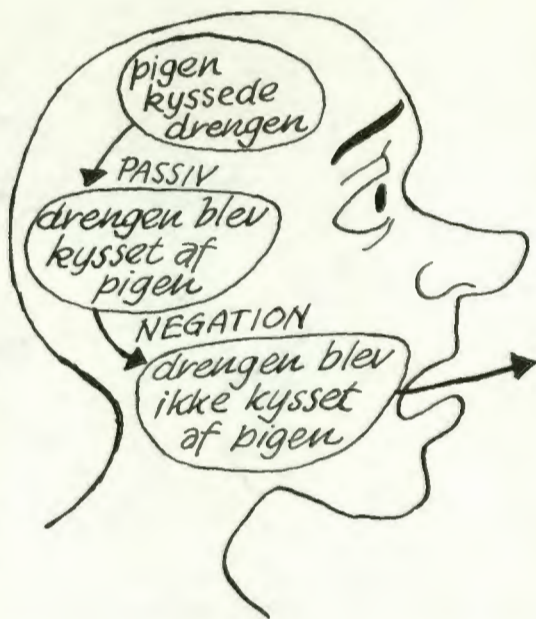
mekanik. Psykologistik med stimulus-respons-modellen var inspireret af informationsteorien og dens énstrengede kanal gennem hvilken informationen bid for bid bliver overført. Plan-psykologistikken var inspireret af kybernetikken og dens integrerede kredsløb.

De målsøgende missilers princip

Kybernetikken er nok det mest konsekvente og udbyggede svar på det 20. århundredes hovedproblem: organisation og kontrol af komplicerede mekanismer. For kybernetikken er simpelthen læren om styring og kontrol af al slags komplicerede systemer. Struktur (system) og information er også her grundlæggende forstillinger, men dertil kommer selvkontrol og i denne forbindelse program og feed-back. Man havde opdaget at komplicerede systemer – som nervesystemet, økologiske systemer, udviklede maskiner – selv var istand til at overvåge deres såkaldte subrutiner, det umådelige antal underordnede processer som hovedprocessen er sat sammen af. Og det sker ved hjælp af feed-back inden for systemet. – Opdagelsen af dette

princip har ført til en enorm teknologisk udvikling. En simpel regnemaskine, et målsøgende missil, en reklamekampagne, et økonomisk indgreb – alt det som i dag ikke kan tænkes væk fra vores liv, er blevet gjort muligt af dette princip. Det var helt oplagt også at bruge det til at forklare sproglig ind- og afkodning på en mere tilsvarende måde. En sådan forklaring arbejdede psykolinguister som G. A. Miller med ud fra den grammatik som var blevet udviklet af Chomsky i 50'erne og 60'erne. Grammatik blev her nærmest forstået som en systematisk evne hos mennesket til at ind- og afkode en sætning (generere den). Det skulle foregå i en række processer (for det meste omformninger) fra en kerne i dybdestrukturen – hvor sætningen ligger i svøb – til et forløb på overfladen – hvor den bliver foldet ud i rum og tid. Denne evne søgte den nye psykolinguistik at påvise i sine eksperimenter. – Iflg. Chomskys grammatik er fx passivsætningen *drengen blev kysset af pigen* afledt af aktivsætningen *pigen kyssede drengen*. Det sker ved en passiv omformning. Og *pigen kyssede ikke drengen* er også afledt af *pigen kyssede drengen* – denne gang ved en negations-omformning. *Drengen blev ikke kysset af pigen* skulle således altså først komme frem ved en dobbelt omformning af kernesætningen *pigen kyssede drengen* – iflg. denne grammatik. Man bad forsøgspersoner om at foretage de samme omformninger, og de var betydeligt længere om at omforme kernesætningen ved dobbeltomformninger, end de var det ved hver af enkeltomformningerne. Det viser, sagde man, at der også i hovedet på folk virkelig foregår dobbelttransformationer i to trin – sådan som transformationsgrammatikken beskriver det.

Teorien har imidlertid været strengt bundet til syntaksen. Den har således aldrig villet eller kunnet inddrage motiverne

til fx valg af passiv. Hvorfor skulle man dog passiv-transformere, når man oprindeligt har en aktiv-sætning i hovedet? Hvad med ham der siger: »Hvor grisen er henne idag? Den er blevet hentet igår.« Han har aldrig foretaget nogen transformation, aldrig startet med at tænke: »nogen/de hentede den igår«. For sætningens betydning ligger først og fremmest i forholdet »grisen – hentet, (skaffet) væk«. Det er det han vil sige og også får sagt. – Når man inddrager betydningen, slår den generative psykologistiks modeller ikke længere til.

»Psykolinguistik eller sprogpsykologi« eller pragmatikerne

I 60'erne blev den amerikanske psykologistik eksporteret til Europa og Sovjetunionen som stadig var et sprogpsykologisk tomrum efter krigen. Men på dette tidspunkt var tiden ved at være løbet fra »psykologistikken«, i hvert fald i Vesteuropa. Her var samfundets udvikling gået

stærkt i efterkrigstiden. Det var imidlertid først og fremmest en teknisk udvikling og den var desuden splittet op i en hel række deludviklinger som ikke var planlagt i sammenhæng. Det var den tid hvor man i kybernetikken – en slags ideologisk baggrund for udviklingen – var slået af hvor meget åbne systemer (organismer og samfund) minder om lukkede systemer (maskiner). Og det var man også i psykolinguistikken. Det var således stort set de lukkede systemers tænkning, ligesom det var de lukkede systemers udvikling. – Denne udvikling endte imidlertid sidst i 60'erne i en række kriser: økologiske kriser, økonomiske kriser, uddannelseskriser osv. Man havde udviklet åbne systemer som om det var lukkede. Den var gal, og man begyndte – også i kybernetikken – at interessere sig for hvad der var specielt for de åbne systemer i modsætning til de lukkede. Dvs. man begyndte at tale om helhedsplaner, medbestemmelse, betydning for praksis. Og det gjorde man også i sprogpsykologien. Også sproget skulle »puttes tilbage hvor det hørte hjemme: i kommunikationssituationen« (Rommetveit). Man så igen, at kommunikation er en form for handling, er socialt samspil, hviler i mere omfattende sammenhænge. Og at disse sammenhænge er vigtige faktorer ved ind- og afkodningen af sproglige meddelelser. De spiller – siger Rommetveit – fx en vigtig rolle for den betydning et ord får, når det bliver brugt. Ordet i brug får i forskellige situationer, ud fra forskellige hensigter og ud fra forskellige erfaringer forskellig betydning. For der bliver altid kun aktiveret en bestemt del af de meningsmuligheder ordet har – den del som er væsentlig i den pågældende situation.

Sovjetisk psykolinguistik

I denne forbindelse må sovjetisk psykolinguistik få en stigende betydning i Vest-

europa. For den sovjetiske psykolinguistik har klart handling som sit centrale begreb. I marxistisk tænkning er »arbejde«, bevidst, målrettet handling, det bærende princip. Mennesket tilpasser sig ikke virkeligheden, men bearbejder den bevidst – i sit praktiske arbejde med redskaber, i sit teoretiske arbejde med tegn. Psykologi er ud fra denne grundantagelse handlings-teori. Den beskæftiger sig med mennesket som aktivt handlende. Og sprogpsykologi beskæftiger sig med et bestemt aspekt ved handling: det sproglige element som i forbindelse med tænkning eller kommunikation indgår i handling. Forstås psykolinguistik på den måde, må man også tage hensyn til det som ligger før grammatikken – erfaringer, motiver – og det som ligger uden om grammatikken – situationen, livsbetingelserne.

Ukendt land og landemærker

Sprogpsykologisk forskning minder Rommetveit mest af alt om »guerillakrigsførelse i et øde og stort set ukendt område«.

Sprogpsykologi er en forsvindende lille disciplin. Men den opererer – ganske vist i spredt fægtning – på et kæmpeområde som ikke er så nemt at overskue. Det er nok nemmest at orientere sig ved horisonterne hvor andre discipliners massiver tårner sig op – for nu at blive i geografiens billed-sprog.

Der er på den ene side nogle discipliner som beskæftiger sig med koder for meddelelser.

Det er først og fremmest linguistikken, som beskriver de sproglige koder. Sprogets system – som er linguistikkenes emne – og sprogets brug hænger nøje sammen. Når man taler, udnytter man på en eller anden måde systematiske træk, et system. Det ligger bag brugen fx som et lager af muligheder. Det ligger der fx i når Rommetveit skelner mellem meningsmuligheder og

faktisk mening. – Mest konsekvent – men indskrænket til det syntaktiske område – blev forholdet system/brug undersøgt af den amerikanske psykolinguistik. Her ville man så at sige finde frem til hjernens grammatik. – I den sovjetiske psykolinguistik ses forholdet grammatik-sprogbrug snarere som et pædagogisk problem. Hvilken betydning har det at man indlærer, får et bevidst forhold til sit sprogs grammatik? Man mener at det styrker sprogets systematiserende indflydelse på tænkningen. Rent sprogpsykologisk er det imidlertid ikke undersøgt ret grundigt. Et af de få holdepunkter er ordklassernes psykologiske gyldighed. Den er ikke »medfødt«. Først når barnet i skolen er begyndt at arbejde med ord, ordformer og sætningsled, begynder det at udvikle de meget abstrakte forestillinger om genstand, handling og egenskab som bliver til grundforestillinger i vores logiske tænkning.

Så er der en række discipliner som beskæftiger sig med mennesket.

Det er for det første fysiologien, læren om menneskets biologiske indretning. – Hvordan fungerer øjet, når vi læser. Blikket glider ikke hen langs linjen, men bevæger sig i spring. Strubehovedet bevæger sig, mens vi læser indenad. lagttagelser som disse siger fx noget om hvordan vi opfatter skrevet eller talt sprog. – I dag kan man i neurologien måle de elektriske strømme som ledsager al aktivitet i levende væsener – også fx hjerneprocesser. Man har fx målt den bioelektriske aktivitet i forskellige zoner af hjernen, mens forsøgspersonen står og undersøger en ting – kigger på den, lytter til den, piller ved den. Og man har fundet ud af at nerveimpulserne fra alle sanseorganerne forenes i hjernens motoriske område. Heraf har man sluttet at helhedsforestillingen af en ting først og fremmest dannes ud fra impulserne fra musklerne. Det betyder noget for sprog-

indlæringen. For det synes at være svært at knytte ord til kun svagt udviklede helhedsforestillinge af ting.

For det andet er der udviklingspsykologien. Det er særlig udviklingspsykologerne fra 20'erne og 30'erne som har beskæftiget sig med sproglig udvikling i forhold til kognitiv udvikling. De resultater om begrebsdannelse som Piaget og Vygotsky nåede, er stadig grundstammen i det vi mener og ved om sproglig udvikling.

Og for det tredje er der psykoanalysen, som beskæftiger sig med menneskets underbevidsthed.

Selvom forholdet: sprog-underbevidsthed lige siden Freud har spillet en væsentlig rolle i psykoanalysen, har sprogpsykologien stort set ikke taget det op. For sprogpsykologi er i næsten alle sine afskygninger gået ud fra mennesket som et i princippet rationelt handlende væsen. I den psykotiske patients tale er det imidlertid andre kræfter, som ikke passer ind i dette billede, der kommer til udtryk i talen. Den psykotiske patients tale bliver i højere grad styret af ubevidste processer – ønsker, fantasier, drømmebilleder. De ytrer sig i fortrængninger, modstand, projektioner og lign. Og talen bliver springende, fortættet, fuld af private symboler og sammensmeltninger af ord og begreber. Og en væsentlig forudsætning for at lægen kan forstå en sådan tale, er at han kan føle sig ind i patienten. – Nyere forskning har opdaget at patientens sprog i sin struktur i forbavsende grad minder om det indre sprogs struktur, sådan som Vygotsky har beskrevet det. Man har også prøvet at forklare hvorfor. I processen i det ubevidste, ligesom i indre tale, ligesom i små børns bevidsthed, skelnes der ikke mellem afsender og modtager. De falder sammen. Kommunikationen bliver derfor af en ganske anden karakter end henvendelser til en egentlig modtager. Ifølge psykoanalysen

adskilles jeg'et og omverdenen først i takt med udviklingen af et jeg som kommer til at kontrollere hvordan det forholder sig til omverdenen. Og denne adskillelse og etablering af et jeg styres af social erfaring, socialt samspil – ikke mindst sprogligt samspil – i barndommen, sædvanligvis i familien.

Med disse antagelser er der knyttet en forbindelse mellem psykoanalyse, hverdagssamtaler som en del af interaktionen i familien og tænkningens psykologi (indre sprog). Og denne sammenknytning kan måske åbne op for nye erkendelser hvad angår det ubevidste og dets rolle og andel i vores bevidste liv.

Og endelig er der discipliner som beskæftiger sig med forholdet mellem mennesker, og det er først og fremmest socialpsykologien.

Her er særlig inden for stimulus-responsen modellen undersøgt hvordan man sprogligt kan påvirke andre og ændre deres indstilling. – Men også nye forskningsområder som samtaleanalyse og klasseværelsesamtale er vigtige i denne forbindelse. Man går her ud fra at netop dagligdags kommunikationssituationer har en enorm betydning for hvilke normer og værdier medlemmerne overtager. Her undersøges derfor bl.a. hvilke strategier der anvendes til at løse konflikter, eller: hvilke sproghandlingsmønstre der er typiske for bestemte situationer.

Hvor bruges sprogpsykologiens resultater?

I informationsformidling, i terapeutiske sammenhænge og i det som ligger midt mellem: undervisning og uddannelse.

»Informationsformidling« er idag et umådeligt vigtigt og rummeligt begreb. Det spænder over ting som den voksende statslige information, massekommunikation, partipropaganda, reklame og salgs-

teknik. Her gælder det læsbarhed og indvirkning på folks holdninger.

Ved terapeutiske sammenhænge tænker jeg ikke kun på psykoanalysen, men også på meget mere dagligdags situationer som fx sprogstimulering af talehæmmede børn i børnehaver, hos talepædagoger og lign. Her spiller efterhånden den fysiologiske orientering af sprogpsykologien en vis rolle.

Og endelig er der undervisning – det felt som sprogpsykologi stærkest har været tilknyttet til. Den moderne sprogpsykologi siden Piaget og Vygotsky har i alle faser udviklet sig i nær forbindelse med pædagogik og indlæringsteori. – I Piagets og Vygotskys tid spillede udviklingstrin en væsentlig rolle i pædagogik. Derfor forskede man i det. – Under psykolinguistikken blev en god del af pædagogikken til indlæringsteorier. Informationsoverføring har hovedformålet, og der blev forsket i det. – I dag er det deltagerstyring og erfaringspædagogik. Sprogligt samspil og situationen er derfor blevet vigtige for kommunikation og der bliver forsket i det.

Den moderne sprogpsykologi er faktisk vokset frem i takt med den stigende betydning samfundet tillagde uddannelse som et middel til at styre økonomiske og sociale processer.

*Uwe Geist, f. 1941
lektor i dansk sprog
Roskilde Universitetscenter.*

– Min' forelders as lig oot i' th' kirkgarth –

Nordiske låneord i engelsk rigssprog og dialekt

At de sproglige spor efter vikingerne i England dukker forholdsvis sent op – for den overvejende dels vedkommende først i det 13. årh. – har forskellige årsager. Vigtigst er vel, at vort kendskab til oldengelsk (OE) dvs. det engelsk, der blev talt i vikingetiden, fortrinsvis hidrører fra dialekten vestsaksisk, sproget i Wessex, den tids skriftsprog. Og Wessex lå uden for Danelagsområdet, og kom sent under dansk herredømme – først ved Svend Tveskægs og Knud den Stores endelige erobring af landet i begyndelsen af det 11. årh.

Sproget i Danelagen blev altså nok talt, men ikke nedskrevet, bortset fra sporadiske runeindskrifter snart på en blanding af engelsk og dansk, snart på rent dansk. Det var først da Normannerne ved deres invasion i 1066 havde bragt den vestsaksiske skrifttradition til ophør ved at sætte sig på de institutioner der beherskede den (lov og ret, kirke, administration), at der blev plads for andre lokale dialekters fremtræden i skrevet form. Det er nu de sproglige spor efter vikingerne træder frem for os.

Allerede i OE tid var der dog indkommet en del ord fra nordisk, fortrinsvis ord for skibe, våben og krigskunst – altså rent tekniske ord, som englænderne straks tog til sig, men som ikke vidner om nogen social kontakt mellem de to befolkningsgrupper.

Vi skal som sagt et stykke op i middelalderen, og det er i tekster som *Ormulum* og

Havelok the Dane, som »cast (:kastede) a brinie (:brynje) on his rig (:ryg) . . . oc (:og) felede (:fældede) hise foos . . . dreng (:fribonde) and thayn, kniht, and bonde-man (:bonde) and swain (:svend),« – at vi møder mere massive forekomster af nordiske låneord for første gang. Disse er begge skrevet i 1200 tallets Lincolnshire, altså i hjertet af Danelagen. Sproget er en pudsigt blanding af engelsk og dansk; det er vikinernes efterkommere der skriver.

I sådanne middelaldertekster møder vi en lang række nordiske ord som senere er gået tabt, eller som kun eksisterer som stednavneelementer eller i dialekterne, f.eks.

laik (:lege), leyten (:lede), occ (:og), rad (:ræd), rowst (:røst), gayte (:ged), laith (:lade), lythe (:lytte), bir (:bør, vind), ʒeonist (:tjeneste), tithende (:tidende), bryʒlop (:bryllup), sceppe (:skæppe), naken (:nøgen), sterne (:stjerne), werre (:værre), mun (:mund), helder (:hellere), hofding (:høvding), a (:å, vandløb), carl (:karl), twinne (:tvende), terne (:pige, terne). mange behøver ingen oversættelse: *dreng, ro, gal, ros, allesamen, usel, tom, ran, huscarl, garn, benk, skum.*

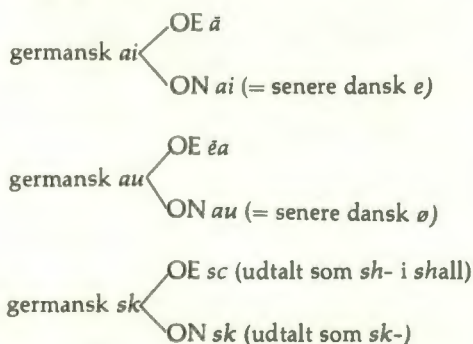
Identifikation af låneordene

Der er i hundredevis af ord i engelsk som er næsten identiske med vore danske,

f.eks. *man*, *house* (OE *hus*), *hound* (OE *hund*), *winter*, *summer*; *can*, *come*, *see*, *send*, *fallm ring*, *full*, *green*, *best*, *good*; *over*, *under*, ect.

Der er ikke her tale om nordiske indlån, men om en del af den germanske fællesarv. De samme ord går jo igen i alle de andre germanske sprog, f.eks. tysk, hollandsk, svensk, etc. Det er kun overensstemmelser der viser, at de nedstammer fra et fælles enhedssprog – germansk. Fællesgermansk begyndte i løbet af de nærmeste århundreder efter Kr. fødsel at opdele sig i en række dialekter med hver sit præg. Af betydning for det følgende er den nordgermanske gruppe, omfattende de nordiske sprog, og den vestgermanske bestående af tysk, hollandsk, frisis. Engelsk bliver således „broder“ til tysk og kun „fætter“ til dansk. Man vil i denne forbindelse erindre at angelsakserne, som i det 5. årh. udvandrede til England jo kom fra et nordtysk sprogområde (jvf. Angel og Sachsen).

Skal vi forsøge at finde frem til nordiske ord i engelsk, er der forskellige veje vi kan gå. Den sikreste metode er at forsøge at påvise lyde, der har udviklet sig forskelligt i oldnordisk (ON) og OE, siden de udskilte sig fra det germanske fællessprog:

Hvor englænderne havde *stān* (:sten), havde nordboerne altså *stein*; overfor OE

ēast (:øst) stod nordisk *aust*; overfor OE *scip* (:skib) stod *skip*, etc.

Ved hjælp af denne test er vi i stand til at udskille en del af ordmassen som sikre nordiske. Vi har set den anvendt på stedsnavnene i en tidligere artikel (M&M 7. årg. nr. 2): *Stainton*, *Stainfield*, *Stainley* med nordisk førsteled, overfor *Stanton*, *Stanfield*, *Stanley* med engelsk; *Owstwick* og *Aikley* svarende til de rent engelske *Eastwick* og *Oakley*; *Skipton* til *Shipton*, etc.

Denne lydige prøve er sikker. Ord som *nay*, (boat) *swain* og *raise* må altså være nordiske, idet de engelske tilsvarende former er OE *nā* (senere *no*), OE *swān* (som senere uddør) og OE *ræran*, som bliver til den moderne form *rear*.

Heller ikke diftongen *au* fandtes i OE og *laus* (:løs), som senere bliver til *loose* må altså være et nordisk indlån (den engelske variant findes i *-less* (f.eks. *childless*, *noiseless*, osv.)). Det samme gælder *window* (ON *vindauga* »vindøje«). Eksempler med *sk-* er hyppige: *skirt*, *skip*, *sky*, *scrape*, *skill*, *skin*, *scale*, *score*, osv.

I enkelte tilfælde eksisterer den engelske variant side om side med det nordiske indlån i doubletpar som *skirt* – *shirt*, *scabby* – *shabby*, *scot* – *shot*, osv., hvor der er sket en senere betydningsdifferentiering.

Der findes også andre lydige prøver, men disse er de nemmeste at illustrere.

Det er dog i de færreste tilfælde, at vi ad rent lydlig vej kan finde frem til de nordiske elementer i engelsk, thi de fleste germanske konsonanter og vokaler var forblevet ens i begge sprog. I så tilfælde må man ty til andre kendetegn, og helst skal en kombination af flere være opfyldt, for at man kan være nogenlunde sikker på at vi står overfor et nordisk indlån.

En vej at gå er at undersøge om et ord pludselig dukker op efter vikingetiden, for hvilket OE og det vestgermanske broder-

sprog tysk bruge et ord af en hel anden rod. Ved en sådan test bliver *die* et nordisk lån (OE har *steorfan*, jvf. tysk *sterben*), ligeledes *take* (OE *niman*, jvf. tysk *nehmen*), *cast* (OE *weorpan*, jvf. tysk *werfen*), *cut* (OE *sniðan*, jvf. tysk *schneiden*), osv.

Men vi må gå forsigtigt frem, at et ord ikke findes i OE og pludselig kan påvises i senere tekster, må vi nemlig ikke tage som noget sikkert bevis på nordisk herkomst. Hvis vi ikke kender ordet fra OE, kan dette være tilfældigt; det er jo kun en forsvindende lille brøkdel af hvad der blev skrevet, vi har bevaret.

En række ord havde nogenlunde samme form i ON og OE, og et moderne ord kan således teoretisk hidrøre fra begge sprog. Men hvis en moderne form i dag kun er i brug i de områder, hvor vikingerne var aktive, er det overvejende sandsynligt, at det er det nordiske ord vi står overfor. Til eksempel kan både OE *dæl* og ON *dalr* give mod. eng. *dale*, men dette ord finder vi i dag kun i det gamle Danelagen og i områderne nordfor, og må således stå overfor en efterkommer af det nordiske ord. Det samme gælder ordet *bairn* (:barn), nu kun brugt i Nordengland og Skotland.

Ord med nordisk betydningsindhold

I tilfælde hvor to ord er identiske i de to sprog, kan det ofte være det nordiske ords betydning der har sejret. OE *drēam* betød således »fest, lyksalighed«, og den moderne betydning må altså skyldes ON *draumr* (:drøm). Ligeledes må *bloom* (OE *blōma*), der oprindeligt betød »metalklump« skyldes påvirkning fra den ON betydning »blomst«, (jvf. dansk »(eng)blomme«). Det engelske ord *plough* brugtes i OE om et stykke jord af en vis størrelse, så betydningen »plov« må være kommet ind med vikingerne. OE *holm* betød »hav«, den moderne betydning »lille ø« derimod nordisk.

Vi ser den i talrige stednavne. Den OE betegnelse for »kriger« var *eorl*; den nuværende anvendelse af *earl* som adelstitel skyldes nordisk.

Efter at vi således har gjort rede for nogle kendetegn, der udskiller en del af det germanske ordforråd i engelsk som specifikt nordisk, skal vi foretage en kort gennemgang af nogle af de vigtigste bidrag herfra, i rigssproget såvel som i dialekterne.

Nordiske indlån i rigssproget

Undersøger vi de nordiske indlån her (der er ca. 500 forholdsvis sikre), vil de ses at udgøre en meget lille del af de ca. 30.000 ord, der sammensætter et veluddannet menneskes ordforråd. Til gengæld hører de, som man vel allerede har iagttaget, til de allermest centrale elementer. Det er ord, der er i daglig brug. Den danske sprogforsker Otto Jespersen har engang sagt, og det er ofte citeret, »An Englishman cannot thrive, be ill, or die without Scandinavian words; they are to the language what bread and eggs are to the daily fare« (de kursiverede ord er nordiske).

Specielt indenfor området lov og ret er der mange indlån, nogle dukker faktisk op allerede i OE tid, af hvilket vi kan udlede, at nordboerne hurtigt må have indført deres hjemlige fagudtryk i det nye land. Danelagen betyder jo, som man vil huske, »hvor dansk lov gælder« (den engelske betegnelse er *the Danelaw*). Det i denne kategori helt centrale ord *law* er altså nordisk ligesom sammensætningen *by-law* (ON *byr log*, hvor *byr* er genitiv af *by*) – om lov gældende for mindre afgrænsede områder. Til kategorien »lov og ret« henhører også udtryk som *wrong* (jvf. dansk *vrang*), *out-law* (:udenfor loven, dvs. uden beskyttelse), *thrall*, *crave*, *ransack*. Hvor man holdt ting viser stednavne som *Tinghoe* (:tinghøj), *Tingwall* (:tingslette). Om gal-

gens tilstedeværelse vidner adskillige stednavne med elementet *Galga* (Shetland).

Mange ord indenfor denne kategori er senere fortrængt af franske termer, f.eks. OE *stefnan* (:stævne), *sacleas* (:sagesløs), *hamsoen* (:indbrud, hjem søgelse), *leising* (:frigiven træl), *grīð* (:fred, grid), *wīðermal* (:genmæle, forsvar). En del dukker først frem i middelalderkilderne: *ran* (:ran, tyveri), *mall* (jvf. dansk søgsmål), hvis sidste led vi genfinder i *blackmail*, et udtryk der er indkommet i engelsk fra de nordlige dialekter. Fremdeles: *oker* (:åger), *arvell* (:arveøl, dvs. begravelsesfest, jvf. gravøl, barsel (egl. barnsøl)), *leghe* (:leje), *scot* (:ydelse), *nam* (jvf. landnam).

På Orkney og Shetlandsøerne er det officielle rets- og dokumentprog endnu i det 16. årh. rent nordisk, og selv efter at engelsk havde erstattet det, vimler retsdokumenterne med nordiske fagord: *athmen* (:edsmænd, ON *eiðmenn*), *mensvering* (:mened, ON *meinsværi*), *ofhend* (:afhænde, ON *afhenda*).

Det land nordboerne tog til sig, blev ind delt og administreret efter hjemlige normer. Herfra stammer den nuværende opdeling af Yorkshire og Lindsey i *Ridings* (egl. Thridings – altså tredjedele), og i de mindre administrative enheder *Wapentakes*, som vi også møder i mange andre nordlige grevskaber, f.eks. i Lincolnshire, Lancashire, Northamptonshire, Derbyshire, Nottinghamshire, Durham. Tre områder på Shetland bærer endnu navnet *da Herra*, hvilket er det danske »herred«.

Mindre jordbesiddelser inddeltes i *oxgangs* og i *ploughlands*, på Orkney og Shetlandsøerne i *quoys* (ON *kvi* »indhegning til kvæg«), som indgår i talrige stednavne: *Cumlaquoy* (:gravhøj, indhegning), *Stenaquoy* (:Stens indhegning). Elementerne *ing* (:eng) og *wong* (:vang) er omtalt i den tidligere artikel. Også dansk møntsystem indførtes byggede på en-

hederne *oran* (:øre) og *marc* (:mark), og holdt sig et stykke op i middelalderen.

Det er vanskeligt at systematisere resten af den nordiske låneordsmasse; den afspejler næsten alle områder af hverdagslivet: handel, byggeri, landbruget, søen, familien. Foruden de allerede omtalte indlån kan nævnes: *want*, *scrape*, *scream*, *lift*, *bask*, *gape*, *hit*, *cut*, *drown*, *get*, *raise*, *scrub*, *skulk*, *guess*(?); *husband*, *fellow*, *sky*, *wing*, *window*, *bag*, *loan*, *bank*, *brink*, *haven*, *seat*, *anger*, *birth*, *keel*, *down* (:dun), *egg*, *loft*, *knife*, *sister*, *skull*, *steak*, *slaughter*, *root*, *gate* (=gade); *low*, *loose*, *ill*, *ugly*, *bleak* (jvf. dansk bleg), *awkward*, *bound for* (:parat, på vej (sml. dansk redobon)), *flat*, *odd*, *scant*, *weak* (jvf. dansk veg), *the same*, *meek*, *rotten*, *tight*; *till*, *fro* (som i »walk to and fro«), etc.

Det nordiske indlån *score* har en mærkelig historie. Det betyder egentlig »skår« (ON *skor*), og betegnede et antal på tyve markeret ved et snit eller et skår i en pind. Man talte f.eks. får på den måde. Små 1000 år senere låner vi vores eget ord tilbage fra engelsk i det velkendte udtryk fra fodbold.

Et lignende genlån finder vi i *kidnappe*. *Kid* (ON *kið*) er et nordisk låneord i engelsk med samme betydning som i dansk (jvf. *kid glove*, *kid-skin*). Som slangord kom det i engelsk til at betyde »barn«, en variant som især amerikanerne tog til sig, og det er vel fra dem vi har fået det tilbage som *kidnappe* (jvf. også udtalen i dansk med hårdt *d*).

Også ugedagen *Thursday* er nordisk. Engelsk ville uden vores påvirkning have haft noget der lignede tysk *Donnerstag*, måske *Thundersday*. Men det er guden Thor, subsidiært hans torden der står bag begge.

Hertil skal vi lægge en del lydligt påvirkede ord. I *give*, ville engelsk uden den nordiske påvirkning have haft *yive*. En lig-

nende forlydskonsonant ville vi have fået i *guild* og *gift*. I det sidste har vi foruden den lydlige påvirkning også fået nordisk betydning. På OE betød det »brudekøbspenge«.

Vi ansatte forsigtigt de nordiske lån i engelsk til ca. 500, men deres tal løber dog op i tusinder, hvis vi medregner dem der hos landbefolkningen har overlevet i dialekterne. Det er især i Yorkshire, Westmoreland, Cumberland, Lancashire og Skotland, at vi træffer dem. De nordiske lån er dog hastigt på retur sammen med de dialekter der huser dem. De fortrænges efterhånden af indflydelsen fra rigssproget, formidlet gennem skole, radio, TV og de moderne samfærdselsmidler.

Da den danske forsker Jakobsen i 1890'erne opholdt sig på Shetlandsøerne kunne han optegne 10.000 nordiske ord og vendinger, hvoraf ca. 5000 var i daglig brug. I dag er billedet et andet. Nu skal de tælles i hundreder, og det er gennemgående hos den ældre generation de lever. Stednavnene er langt mere stabile.

Nordiske indlån i dialekterne

Af de nordiske lån der nu kun antræffes dialektalt, skal her gives et lille udvalg. Der er kun medtaget sådanne, som er umiddelbart genkendelige for os i dag: En overvejende del har tilknytning til landbruget: *lathe* (:lade), *haver* (:havre), *big* (:byg), *ket* (:kød), *garthman* (:gårdmand), *kist* (:kiste), *kirn* (:kærne), *quee* (:kvie), *ing* (:eng), *kittling* (:killing), *skep* (:skæppe), *eldin* (:optændingspinde), *far* (:får), *awns* (:avner), *ert* (:ært), *cair* (:køre), *bait* (:bede, læde græsse), *stang* (:stange), *henstee* (:hønestige), *stot* (:stud), *grice* (:gris), *oast* (:ost), *scarn* (:skarn, gødning), *ewer* (:yver), *lea* en le). Andre lader sig vanskeligt inddele og kommer i flæng: *stor* (:stor), *flit* (:flytte), *lait* (:lede), *laik* (:lege), *neave* (:næve), *red up* (:rede op), *waur*

(:værrer), *arr* (:ar), *keek* (:kigge), *toom* (:tom), *speer* (:spørge), *big* (:bygge), *loup* (:løbe), *gain* (:direkte, jvf. genvej), *min* (:mindre), *frae* (:fra), *helder* (:hellere), *trigg* (:tryk), *rig* (:ryk), *dag* (:dug), *gar* (:gøre), *hoast* (:hoste), *lig* (:ligge), *yammer* (:jamre), *(pis)mire* (:myre), *ling* (:lyng), *gawk* (:gøg), *crake* (:krage), *elt* (:ælde), *spoe* (:spå), *brenn* (:brænde), *moudiwarp* (:muldvarp), *car* (:kær, vandhul), *cled* (:klæde), *gool* (:gul), *lop* (:loppe), *risp* (:raspe), *brott* (:brat), *seng* (:seng), *slem* (:slam, mudder), *glatten* (:glat), *sniggie* (:sne), *stive* (:støv), *skrellin* (:skrælling), *skoal* (:skål), *gyde* (:hælde, gyde), *kyle* (:kile), *blowt* (:blødt), *swaul* (:svælge), *tod* (:tot), *gleg* (:glug), *veesick* (:vise), *goadick* (:gåde).

Jakobsen optegner fra Shetlandsøerne omkring århundredskiftet vendinger som: *oba dona* (:åbn døren), *gyera so* (:gør så), *goden dag til dora* (:god dag til dig), *skond deg!* (:skynd dig), *faw me . . .!* (:få mig, dvs. hent mig (et eller andet)), *leka tu sa fru a mornin'* (:leger du så lystig om morgenen?), eller stivnede ordsprog som *goit at take gamla manna raw* (:godt (er det) at tage en gammel mands råd).

Mange af disse nordiske ord og vendinger er imidlertid hentet fra dialektforskning, som stammer fra tiden før eller omkring 1900 (Atkinson: A Glossary of the Cleveland Dialect (1868), Streatfield: Lincolnshire and the Danes (1895), Wright: The English Dialect Dictionary (1896-1905), Jakobsen: Det norrøne Sprog paa Shetland (1897)) – så en del af de anførte ord er nogle, som blot huskes af den ældre generation.

Nordiske ord, som man i dag ikke længere forstår, kan i mange tilfælde have bidt sig fast i rim og remser, som f.eks. i denne lille sang fra Shetland:

*I have malet meldra min
I have supat 'usen*

Kort over de nordiske bosættelser i England. Den tykt optrukne linie omtrent fra London til Chester markerer Danelagsgårnsen, som den forelå efter Wedmorefreden (886) mellem kong Alfred V og vikingeføreren Guthrum. (se tidligere artikel om stednavne). Lodret skravering markerer overvejende dansk, og den vandrette skravering overvejende norsk indvandring via allerede okkuperede områder i Irland.

*Enda ligger de søda min
And dayna komena lusa*

(:jeg har malet melet mit
jeg har fejlet huset
endnu ligger mine søde (små)
og dagen kommer (snart) at lyse)

Her er et af de barske børnerim fra Shetland, også nedskrevet af Jakobsen i 1890'erne:

*Skekla komina reena toona
Swarte hesta, bletta broona
Fomtina haala and fomtina bjarnis o'
kwaara haala*

(:uhyret kommer ridende i by
svarte heste med blisser brune
femten haler og femten børn i hver hale)

Denne begravelsesformular, som endnu var i brug i det 18. årh., viser, at omend det var vestnordisk man talte, så var det, som i Norge, dansk der var kirkesproget:

*Yurden du art for af yurden du vis skav'd
Ok toa yurden ny ven død
Op frae yurden skal du opstaa
Naar Herren laar syne Bastnan (:basuner)
blaa*

En del af de ord vi finder i de engelske dialekter er vanskeligere at genkende for os, for de har aldrig vundet indpas i rigsdansk, men bruges kun dialektalt, f.eks. *nowt* (:kvæg, jvf. jysk »nød«), *soa* (:mælkekar, jvf. Vendsyssel Thy, Salling »så«), *smere* (:kløver, jvf. jysk »smære«), *slood* (:spor, jvf. vestslesvigsk »slod«), *kae* (:allike, jvf. jysk »kå«), *heppen* (:sirrig, jvf. jysk »heppen«).

Der kunne ligge en interessant forskningsopgave i at undersøge dialektordene i de traditionelt danske områder af England

(f.eks. Lincolnshire), og sammenholde dem med deres forekomster i de danske dialekter. Nogle viser sig nemlig at være typiske for ganske specielle områder som Thy, Vendsyssel, Vestslesvig, etc. Dette måtte kunne give et – omend usikkert – fingerpeg om vikingehærens sammensætning. Hvor kom de fra?

Nordiske grammatiske elementer

i engelsk vidner også om en intim sammen-smeltning mellem de to befolkningsgrupper.

Vigtigst er vel *they*, *their* og *them*, som meget hurtigt optoges i engelsk, og i den nævnte rækkefølge. Engelsk brugte former med *h-* (OE *hie*, *hiera*, *him*), som efterhånden afsvækkedes og begyndte at falde sammen med *he* (:han) og *heo* (:hun). I mange middelaldertekster er det således ofte sammenhængen der må afgøre, om vi står overfor et »han«, »hun« eller »de«. Her har de nordiske former, der er klart destinktive, haft en funktion at opfylde. Fra det gamle Danelagen trænger *they*, *their* og *them* efterhånden sydover, og bruges på Shakespeares tid i hele England. En sidste rest af de oprindelige OE *h-* former ser vi endnu dialektalt og i talesproget (f.eks. *take 'em*, *stop 'em*, etc.), som mange tror er en afsvækket form af *them*.

Flertalsformen *are* skyldes sikkert nordisk *eru*. Det forholdt sig nemlig således at den OE flertalsform af verbet »at være« var *sindon* (jvf. tysk *wir sind*). Denne form dør ud omkring 1100 og erstattes en tid af flertalsformen af verbet »to be« (*we be*, *they be*, etc.), indtil også denne må vige for den nordfra kommende form *are*, der omkring 1600 har sejret overalt.

Det skal dog nævnes at OE kendte en flertalsform *arun*, men den var sjælden, og fandtes kun i de nordlige dialekter. Uden forstærkning fra nordisk *eru*, ville den næppe have overlevet. Det nordiske intet-

køns *-t* i tillægsord (f.eks. stort, smukt) finder vi i en del former overtaget fra nordisk: *scant*, *want* (opr. indlånt som tillægsord), *athwart* (jvf. dansk tvert (imod)).

En nordisk specialitet er passiv på *-s* i udsagnsord (f.eks. spises, købes). Dette *-s* er egentlig en afsvækket form af *sig* (ON *sik*), og vi finder ikke lignende dannelser i de øvrige germanske sprog. Denne nordiske *-s* passiv finder vi i et par engelske udsagnsord: *bask* (ON *baðask* »bade sig«) og det dialektale *busk* »skynde sig« (ON *bua sik*).

Vi skal også her kort omtale en række grammatiske nydannelser i engelsk, hvor forskerne har påpeget muligheden for nordisk påvirkning. OE eller angelsaksisk grammatik har – som den alternative betegnelse jo allerede antyder – mange lighedspunkter med tysk. Det har derfor været nærliggende at holde de nordiske sprog ansvarlige for hidtil ukendte grammatiske former og konstruktioner, som er dukket op efter vikingetiden, og som ikke fandtes i OE eller havde paralleller i tysk. Men her må man operere med større eller mindre grader af sandsynlighed. Det er vanskeligt at påvise noget, da vi har et så ringe tekstmateriale at bygge på, og fra Danelagsområdet næsten intet før omkring 1200, hvor man så må forsøge at slutte bagud. Hvordan så sproget ud ca. 200 år tidligere? Hvor meget er gået tabt undervejs?

Det rimeligste er vel nok derfor at mene, at nordisk har spillet en vis rolle – måske en afgørende rolle – i de grammatiske nydannelser vi skal behandle i det følgende. Men helt udelukke, at de kan være opstået uafhængigt i engelsk, og at ligheden med nordisk kun er tilfældig, kan vi på den anden side heller ikke.

Et af de vanskeligste tilfælde af mulig nordisk indflydelse er flertalsendelsen *-s* i navneordene. OE havde – ligesom vi stadig finder det i tysk – en række forskellige

endelser til dannelse af flertal. En af de vigtigste var *-n*, som vi stadig ser i *oxen* og *children*. Men det bliver en mulighed på *-s* der sejrer totalt. Denne *-s* form udbreder sig fra Danelagsområdet i løbet af middelalderen, og fortrænger *-n* flertallet, som var fremherskende mod syd. Hvor stor en indflydelse det nordiske *-r* flertal kan have haft, kan ikke siges med sikkerhed. Vi ved nemlig ikke præcis hvordan det var udtalt; kun at det stammer fra et endnu ældre germansk *-z*.

Noget lignende gør sig gældende ved 3 persons *-s* i nutid af udsagnsordet (f.eks. *he comes*, *she drinks*), som også udbreder sig nordfra, og fortrænger det oprindelige engelske *-th* (jvf. tysk *-t*), som vi endnu træffer i bibelsprog. Her havde nordisk også *-r*.

Tabet af *ge*-forstavelsen i kort tillægsmåde (OE *gelufod*; tysk *geliebt* – men engelsk *loved*) starter også mod nord, og kan skyldes nordisk. Dette præfix kendtes nemlig ikke her. Det er en vestgermansk specialitet.

Det såkaldte nul-relativ, dvs. at det henhørende stedord ikke er udtrykt f.eks. i »the man I know« er ganske parallelt med dansk »manden jeg kender«. Men en sådan konstruktionsmåde kendtes ikke i OE (se man *ðone ic cneow*) og stadig ikke i tysk (der Mann *den* ich kenne). Her kan nordisk også meget vel have været inde i billedet).

I OE genitivkonstruktioner var ledstillingen som vi kender den fra tysk (se *hund* *ðæs monnes*: *der Hund des Mannes*), men efter vikingetiden begynder den ledfølge vi kender i dansk at dukke op (*mandens hund*: *the man's dog*). Men atter her gælder det, at nordisk påvirkning kun er en nærliggende mulighed.

Det er aldrig lykkedes forskningen at forklare, hvorledes engelsk *she* kan have udviklet sig fra den OE form *heo*. Der er

mange teorier, og en af dem går ud på, at der kan have været indflydelse fra *sja*, hunkønsformen af det nordiske påpegende stedord.

Et andet nordisk bidrag er muligt i *-ly* suffixet i engelske biord. Det kan have udviklet sig uafhængigt fra tidligere *-lice*, *-lich*, men muligheden for indflydelse fra nordisk *-liga* nævnes også.

Nogle nordiske træk ses kun bevaret i engelske dialekter; således har navnemåden af verbet et foranstillet *at* i flere områder mod nord (*at come*, *at go*, etc.). I rigssproget findes dette træk kun i *ado* (:at do), som vi kender fra Shakespeares »Much Ado About Nothing«.

I stednavne finder vi endnu stivnede nordiske bøjningsformer, f.eks. genitiv på *-ar*, dativ på *-um*, som vi så i en tidligere artikel. Nordisk nominativs *-r* ses kun spredt i nogle personnavne i OE tid.

Datering af låneordene

Ved hjælp af lydudviklingerne i låneordene har man forsøgt at datere den nordiske indvandring. Vi har her to vigtige hjemlige lydudviklinger som kan være til hjælp. Den ene kaldes *e*-brydningen og den anden den østnordiske monoftongering. De dateres begge til ca. 900.

Det er således nærliggende at antage, at hvis de nordiske indlån endnu ikke viser spor af disse hjemlige lydskift, må de være indkommet før ca. 900.

Lad os tage *e*-brydningen først. Den er i dansk ansvarlig for *j*-indskuddet i ord som *hjelm*, *hjerte*, *fjer*, *stjæle*, osv. (sml. former som *helmet/Helm*; *heart/Hertz*; *feather/Feder*; *steal/stehlen* i andre germanske sprog).

Men de nordiske låneord optaget i engelsk viser ikke sådanne brydningsformer, og må altså være meget tidlige. Et eksempel er *ket* (:kød) der, som vi har set, endnu findes dialektalt. Det er overtaget fra nordisk

i ubrudt form, og svarer til hvad der herhjemme efter 900 bliver til *kjot* senere *kjød*. På samme måde er dansk *stjerne* indlånt i engelsk som *sterne* (nu uddød). *Tarn*, et skotsk dialektord for »lille sø«, er det vi finder i nordisk *tjorn*, jvf. det svenske stednavn *Blåtjärn*.

Den østnordiske monoftongering, der i svensk og dansk giver *e* for tidligere *ai*, og *ø* for tidligere *au* omkring 900, er der næsten heller ingen spor af i England. Som vi tidligere har set, forudsætter nordiske lån som f.eks. *loose* og *swain* de gamle former med henholdsvis *au* og *ai*, som i dansk ca. 900 bliver *ø* (løs) og *e* (svend). Yderligere eksempler findes i den tidligere stednavneartikel, her typer som *Stainton*, *Aikley*, *Ousthorpe*, *Austcliff*.

Vi kan dog på dette grundlag ikke slutte ret meget om indvandringen. Nok at den er begyndt tidligt – i sidste halvdel af det 9. årh. med Lodbrogsønnernes erobring af Nord- og Midtengland og den senere etablering af Danelagen (886). Men vi må ikke slutte – som nogle har gjort det – at der ikke har fundet nogen væsentlig indvandring sted senere end dette tidspunkt, f.eks. ved Svend Tveskægs og Knuds erobring af hele England i begyndelsen af det 11. årh.

Men hvorfor har vi så ubetydelige spor i Danelagssproget af de yngre lydudviklinger i dansk?

Det er et vanskeligt spørgsmål at besvare entydigt, for der spiller mange faktorer ind. Den østnordiske monoftongering er en usikker datering. Nok sættes den til omkring 900 (Gørlevstenen, Jellingstenen), men vi ved ikke hvornår den er fuldt gennemført. Den rammer nemlig de vestlige dele af Danmark først, rykker dernæst østover, og når til sidst de svenske og også dele af de norske områder.

En anden væsentlig årsag spiller også ind. Når et sprog isoleres eller møder et an-

det sprog, kan det ofte være tilbøjeligt til at stivne i sin udvikling. De evt. brydnings- og monoftongeringstendenser, der måtte have været til stede i de første indvandre- res sprog er standset, og heller ikke senere tilkomnes sprog har formået at få de nye udviklinger i hjemlandets mål til at slå igennem. Vi har ganske parallelle træk f.eks. i engelsk i USA, der i mange hen- seender, men især udtalemæssigt, afspejler de første kolonisters sprog, og hvor senere engelske lydudviklinger kun i ringe om- fang har kunnet gøre sig gældende, trods ubrudt påvirkning.

En anden og måske upåagtet faktor er, at de første nordboer i Danelagen udgjorde den etablerede klasse, dem som havde ero- bredt landet, og som nu sad på deres gårde. De udgjorde Danelagens aristokrati, og dermed får deres sprog også status, og bli- ver langt mere modstandsdygtigt overfor påvirkning fra senere landnamsmænds ud- talevaner. Det er da faktisk også kun i personnavnestoffet, at vi ser monoftonge- ringen slå igennem.

Møder vi på den anden side en af de sjældne monoftongerede former, kan vi være nogenlunde sikker på, at den er for- holdsvis sen, og også at den er dansk, som f.eks. i denne runeindskrift: *Gina leta stin pensi auk Toki* (:Ginne og Toke lod denne sten ståtte); bemærk *stin* for *stein*! Stenen er fundet i London, altså udenfor det kon- servative Danelagsområde. Den er sikkert rejst af nogle af Knuds mænd engang i 11. årh.

Dansk eller norsk?

Man har ofte anstillet betragtninger over hvor meget af den nordiske låneordsmasse i engelsk vi kan henføre til dansk, og hvor meget til norsk påvirkning. Af grunde som lige er nævnt, yder rent lydlige kendetegn,

som f.eks. den østnordiske monoftonge- ring (som jo kom til at præge dansk) ingen sikre holdepunkter, og forskerne er da også kommet til vidt forskellige resultater.

Man har også forsøgt at undersøge hvilke af låneordene der kan præstere pa- ralleller i østnordisk, og hvilke man kun kan påvise i vestnordisk. Er der f.eks. tale om et ord der kun findes dialektalt i West- moreland, Cumberland, eller Lancashire, altså områder hvor vi ved at der fandt en livlig norsk indvandring sted via Irland, og ordet findes belagt i vestnordiske kilder, men ikke er påviseligt i østnordiske, bliver det sandsynligt, at vi står overfor et norsk indlån. Lidt sikrere bliver det hvis østnor- disk traditionelt bruger et helt andet ord for samme fænomen. Men sikker kan man sjældent være, for vi har et problem der hedder overleveringen. Nordiske og spe- cielt østnordiske kilder er få og sene. Sam- tidig med vikingetiden har vi faktisk kun runesten, hvis ordknappe indskrifter ikke giver meget materiale. Kan vi ikke påvise et ord i de middelalderkilder vi har til råd- dighed, må vi nemlig ikke slutte at det hel- ler ikke har eksisteret nogle hundrede år tidligere. Det kan være gået af brug i det mellemliggende tidsrum.

Det lader sig altså ikke gøre ad sproglig vej at trække en sikker skillelinie mellem de danske og de norske bidrag til det engel- ske ordforråd. Det nærmeste vi kan komme er at sige, at der er nogle ord, der på det forhåndenværende vurderings- grundlag passer bedre på norsk end på dansk indflydelse.

Derfor har vi i denne artikel forsigtigt opereret med betegnelsen 'nordisk indfly- delse'.

Torben Kisbye, f. 1930
lektor i engelsk
Aarhus Universitet

Det er fan' me noget lort

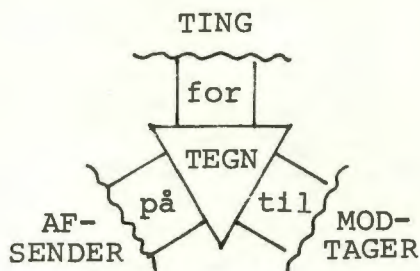
Forleden kom min 13-årige søn ind og fortalte med en pudsig undren i stemmen »Det er mærkeligt nok, men når man snakker med store drenge, så kan man slet ikke lade være med at bande«. Og så fik jeg en længere beretning om en snak han havde haft med avisdrengen, der vist havde drillet ham og hvor han, for at komme på bølgelængde med avisdrengen, havde taget et voldsommere ordarsenal i brug end han plejer. Og jeg kom til at tænke på en radioudsendelse, jeg havde hørt, med titlen »Dagliglivets eder« foranlediget af et indlæg i Berlingske Tidende om den stadig mere omsiggribende brug af eder og andre »grimme« ord. Her var det f.eks. blevet hævdet, at børn i vore dage bander næsten uhæmmet over for voksne, forældre, lærere og andre og spørgsmålet blev stillet, om man skulle acceptere at »den sproglige forurening« fortsat fik lov til at husere ganske hæmningsløst her i landet. Forfatteren havde ikke lagt skjul på sin egen holdning til bandeordene, som han betegnede som »sproglige kræftskader« og »unødig, skæmmende tilsætning«.

Et fattigt sprog

I radiodiskussionen deltog foruden læserbrevets forfatter to yngre debattører, en danskstuderende fra Københavns Universitet og en højskolelærer. Der var enighed om at betragte banderiet som noget negativt, ingen af de tre bandede selv i deres daglige sprog, ej heller deres børn. At bru-

gen af kraftudtryk var et kendetegn for det, man kaldte »et fattigt sprog« var der også almindelig enighed om. Men ellers var man stort set uenige, når det gjaldt en forklaring på fænomenet og ens personlige oplevelse af om disse ord er grimme eller ej. Til spørgsmålet: Er bandeord overflødige? svarede de to bekræftende, medens den tredje modificerede det ved at hævde at banderi for visse grupper af børn faktisk er nødvendigt for at de skal kunne klare sig mellem de andre, idet de kun på denne måde kan opveje et ringe udviklet ordforråd. Af de mange tilløb til forklaringer på denne sprogbrug var de vigtigste nok, hvad man kunne kalde de miljømæssige. Den betragtning at der er en nøje sammenhæng mellem social baggrund og sprogbrug, lå bag de fleste af kommentarerne. »Det er ofte forældrenes skyld«. »Mange børn bruger sproget alt for lidt, fordi deres forældre ikke taler ret meget med dem«. »Hvis barnet i øvrigt formår at formulere sig, bruger det kun sjældent bandeord«. Men ellers var det svært for de to »forsvarere« at komme ud over det helt generelle med, at det var noget samfundsskabt og at det var vigtigere at børnene sagde noget overhovedet, end hvordan de udtrykte sig.

Nu er der det med de meget generelle forklaringer at de er af ringe værdi som udgangspunkt for en stillingtagen. Det er meget muligt, at det tiltagende banderi skyldes noget i samfundet. Men det afgørende må være på hvilken måde der er

sammenhæng, og hvad dette 'noget' er. Jeg tror ikke, der er en enkel og entydig forklaring på fænomenet, men at det må ses i en række forskellige sammenhænge, der hver kan kaste noget lys over spørgsmål som: Hvad er banderi? Hvilke formål tjener det? Hvem bruger bandeord? etc.

For helvede, mand!

En rent sproglig betragtning kommer vi ikke så forfærdelig langt med. I det højeste kan vi få lidt skik på bandeordenes funktioner. Man kan skelne mellem at et udtryk fungerer som et tegn *for* noget (det betegner noget i verden), at det fungerer som et tegn *på* noget (det røber noget om brugeren af udtrykket), og at det fungerer som tegn *til* noget (det sætter noget i gang hos modtageren). Holder vi os til denne elementære skelnen, kan vi analysere »Fanden galeme«, »Kraft edeme«, »For helvede, mand!« osv. scm overvejende tegn på og tegn til, uden at være tegn for noget præcist. Men stort længere kan vi heller ikke komme. Bandeordenes funktioner lader sig ikke belyse tilfredsstillende ud fra en betragtning af sproget som et i sig selv hvilende system. Det drejer sig ikke så meget om sproget, som om *brugen* af sproget, specielt talesprogbrugen. Som Bertil Malmberg siger i sin bog »Sproget og mennesket« (1964): *Sproget stiller en lang række udtryksmidler til vores rådighed, og vi kan i et vist omfang vælge mellem dem. Af dem er der i reglen nogle der i den grad*

er lige dækkende at de uden vanskelighed kan erstatte hinanden i en given sammenhæng. Det valg den enkelte taler eller skribent træffer, er hans individuelle sprogbrug, hans stil. Man kan kalde det stil eller hvad man vil. Det er i hvert fald rigtigt et langt stykke, hvad der står i sangen: »Det er ikke det, der sig's. Det er måden, altså, at det sig's på«.

Jeg vil s'gu ha' ro

Lad os tage et eksempel: Far sidder og ser TV-avis, og hans fire-årige søn kalder på ham og plager ham for at han skal se et eller andet, han har lavet. Hvad siger far så? Siger han: »Ved du hvad, jeg skal altså lige se det her i fjernsynet, men så kommer jeg hen og kigger på din tegning« eller siger han: »Altså, hold så kæft! Når jeg ser TV-avis så vil jeg s'gu ha' ro så længe!«?

Jeg mener således, at det er helt forkert, når det i radiodiskussionen hævdedes, at formen er noget underordnet. Så kan man lige så godt hævde det modsatte: At det er indholdet, der er det underordnede.

Ham Dødningen, ikk'

Her må vi igen standse op og konstatere, at selv et udvidet sprogligt synspunkt ikke kan sætte banderiet ind i en tilfredsstillende forklaringsramme. Så det er nødvendigt at inddrage endnu et sæt af begreber og kategorier. Og her er vi så ved det samfundsmæssige synspunkt. Et samfund består af et netværk af sociale forbindelser, dvs. mere eller mindre faste forhold mellem mennesker i forskellige roller. Den slags forhold er der f.eks. mellem to ægtefæller, mellem lærere og elever, mellem handlende og deres kunder, læger og patienter, politikere og vælgere. Hvert enkelt af disse forhold giver sig udslag i bestemte sociale situationer, der hver for sig karakteriseres af bestemte sproglige træk. Lægen taler på en bestemt måde til patienten, eks-

pedienten taler på en bestemt måde til kunden etc. Lad os tage et eksempel: Thomas i 9 B er meget indigneret over noget, hans fysiklærer hr. Andersen har sagt. Det kan han give udtryk for på så mange forskellige måder. Han kan sige f.eks.: »Altså ham Dødningen, ikk'. Han er s'gu et værre røvhul« eller: »Vi er altså ikke så begejstrede for hr. Andersen i den tid«. Ingen er i tvivl om, hvor og hvornår det ene eller det andet bliver brugt og kan bruges. Måske er det ikke slet så fast mere, men reglerne som sådan er uændrede. Det helt elementære spørgsmål *Hvem taler med hvem?* er centralt for al sprogsociologi. Et fyldigt og gyldigt svar på dette spørgsmål kan forklare dannelsen af sproglige forskelle – både regionale og sociale.

Ka' I høre jeg er en af jeres

Ét forhold i denne sammenhæng synes jeg at man overså i diskussionen: det, man kunne kalde gruppesproget. I mange tilfælde har den enkelte gruppe sit eget sproglige særpræg. 'Gruppe' kan her defineres enten meget bredt som en hel aldersgruppe, f.eks. alle 16–19 årige eller mere snævert som f.eks. elever på en bestemt skole eller unge i et bestemt kvarter. Ofte vil man være forpligtet til at bande for at kunne være medlem af gruppen eller måske snarere: *føle sig* som medlem, føle sig accepteret. Hvis man ikke følger gruppens normer – og det gælder ikke kun sproglige normer men også i henseende til tøj, hårlængde, musikfavoritter etc. – kan man ikke være medlem af gruppen. Og det er noget helt afgørende for næsten alle, ikke mindst de unge. Hvis den mindre dreng vil accepteres af den store dreng, må han tale som den store. Det tror jeg er langt vigtigere end det, der flere gange blev henvist til om 'vanskeligheder ved at formulere sig' og 'bandeordenes funktion som opvejning af et fattigt ordforråd'. Når de unge

taler sammen indbyrdes, har de ingen særlige vanskeligheder med at formulere sig for hinanden og bruger næppe bandeordene for at give deres ord noget særligt eftertryk. Det behøves simpelthen ikke. Derimod er det nødvendigt at man signalerer til de andre, at man er med på at bruge det sprog, de bruger: »Hold da kæft, mand! Han fik fan'me så mange tæsk som ind i helvede« (underforstået: »Ka' I høre, jeg er en af jeres«).

Selvafovæbning

Her er vi efter min opfattelse ved noget uhyre væsentligt. For det hænger sammen med den tilbøjelighed, vi sikkert alle sammen har til at inddеле mennesker efter den måde, de taler på. For tilhøreren kommer den talende til at afsløre en mængde forskellige forhold om sig selv og sin baggrund alene gennem talens ydre form, noget der egentlig gør sprogformen i sig selv til en magtfaktor. Den, der formulerer sig i det »rigtige« dansk, med den rigtige udtale og de mest valgte ord, han er sikker på at blive taget højtideligt. Den der har det største og mest varierede ordforråd, inklusive fremmedord, som jo ofte har karakter af rene statussymboler, han er den indflydelsesrige, den der kan få sine meninger gennemført, måske ikke alene men blandt andet fordi hans sprog giver ham en autoritet, som i mange tilfælde ikke svarer til hans reelle autoritet eller til indholdet i hans udtalelser. Hvis man derimod bander, bruger slangprægede vendinger, hvis man »hakker i det«, når man skal sige noget, så bliver man ikke så let taget højtideligt.

Det er hævet over enhver tvivl, at det snobberi eller den autoritetsskræk, som vi alle mere eller mindre ligger under for, hænger sammen med sproget. Derfor er det i hvert fald i praksis ofte sådan, at formen ikke er af mindre betydning end indholdet, og derfor har en af deltagerne i ra-

diodiskussionen slet ikke ret, når han siger: »Jeg synes det er væsentligt at menneskene kan få lov at udtrykke sig så at de selv føler at de har udtrykt sig. Og så er det egentlig lige meget hvad de andre mener om det«. Hvis man har bandet for at understrege sine synspunkter, har man ofte afvæbnet sig selv fuldstændigt.

Det går s'gu skide godt

Vi bliver dog nødt til straks at tage et par forbehold her. Generelt mener jeg nok, at formen er af utrolig stor vigtighed ved enhver sproglig formulering. Men det skal på den anden side heller ikke forstås sådan, at brugen af bandeord i alle tilfælde er umulig eller nytteløs. Formen eller stilen er nemlig afhængig af situationen. For den unge bankfuldmægtig er der stor forskel på, om det er kontorchefen, der spørger ham om noget i en bestemt sag, eller om det er hans jævnaldrende kollega. Til kontorchefen vil han næppe sige: »Det går s'gu skide godt«, men det kan han sagtens sige til den anden. Omvendt kan kontorchefen sagtens svare sin nabo, mens han går og maler sit sommerhus: »Det går s'gu skide godt«, men det vil han aldrig sige til prokuristen inde i banken. Her er vi tilbage ved det, der blev sagt ovenfor om sociale roller og de sproglige normer, der gælder i de enkelte tilfælde. Man taler på den måde, det ventes af en. Dette gælder i hvert fald for de sociale lag, der behersker såvel det ene som det andet sprog.

Fra Gud til Fanden

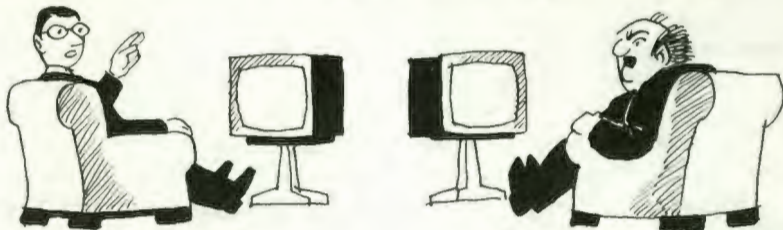
Nu er denne sprogsociologiske forklaring imidlertid ikke noget svar på spørgsmålet: Hvorfor bandes der mere i vore dage? Hvordan man har kunnet måle det og sammenligne med tidligere, det ved jeg ikke, men det var man enige om at der gjorde. Der er ingen enkel og entydig forklaring. Så det følgende er da også blot en række

løse antydninger, om hvilke det blot gælder, at der nok er noget om dem. Først kan man vel nævne, at brugerne af det »grimme« sprog i løbet af de sidste 15–20 år har vundet voldsom frem i uddannelsessystemet, i medierne og andre sammenhænge, hvor de har kunnet komme til orde. Mange flere har haft bandeordene med »hjemme fra«, så at sige, sammen med andre sproglige træk. Det »grimme« sprog er ofte udvidet væsentligt, samtidig med at brugerne af det stadig har bevaret karakteristiske træk fra deres sproglige udgangspunkt, for eksempel udtaleejendommeligheder fra en dialekt eller den så forkætrede lavkøbenhavnske udtale, som vi mest kender på de meget omtalte flade a'er.

Mere alment kan man vel pege på en vis liberalisering, en svækket normbevidsthed i sproglig henseende. Et tidligere meget stift sæt af regler for god opførsel, dette at være »et dannet menneske« er til en vis grad opløst i vore dage, selvom mange af os er vokset op med formaninger i øret som f.eks. »Sådan siger man ikke!« eller »Kan du så tale pænt«. Og stadig er vi i høj grad præget af sådanne normer. Således tror jeg, at de fleste studser, når de hører piger bande. En »pæn pige« bander ikke, siger normen stadigvæk. Men ellers gælder det gamle ord om at »Hver fugl synger med sit næb« i høj grad på sprogets område i dag. Det tidligere dybe svælg mellem et middeklasesprog og et arbejderklasesprog er udfyldt af alle mulige mellemformer. Man kan bande eller lade være. Det må stå for folks egen regning. De fleste har da også en vis sans for at ramme situationens sprog og således følge protokollen, selvom der ofte ikke er langt fra Gud til Fanden.

Georg Søndergaard
f. 1938, lektor i dansk sprog,
Odense Universitet.

Hvem af dem siger: Ved du hvad, jeg skal altså lige se det her i fjernsynet, men så kommer jeg hen og kigger på din tegning, og hvem siger: Altså, hold så kæft! Når jeg ser TV-avisen, så vil jeg s'gu ha' ro så længe!

Hvor siger han: Altså ham Dødningen, ikk' Han er s'gu et værre røvhul, og hvor siger han: Vi er altså ikke så begejstrede for hr. Andersen i denne tid.

Hvor siger han: Hold da kæft mand! Han fik fan'me så mange tæsk som ind i helvede, og hvor siger han: Synes I vel han blev behandlet så pænt?

